

Bevaringsprogram för Råå

HELSINGBORGS MUSEUM

Bevaringsprogram för Råå

Fastställt av kommunfullmäktige 1991-08-27

**Helsingborgs
bevaringskommitté
Helsingborgs museum**

Innehåll

3	Förord
5	De skånska fiskelägena i kulturminnesvårdens perspektiv
5	Råå - ett riksintresse för kulturminnesvården
6	Bevaringsprogrammets syfte
8	Råå bebyggelsehistoria i korta drag
8	Från säsongsfiskeplats till fiskeläge
10	Råå under krigs- och orostider
11	Fiskeläget börjar växa
11	Råå - ett fiskeläge på kronojord
12	Ryssbranden 1788
15	Bebyggelse och gatunät vid sekelskiftet 1800
15	Expanderande fiske- och sjöfartssamhälle
17	Råå blir municipalsamhälle
17	Byggnadsnämnd och byggnadsordning
18	1889 års plankarta
20	Bebyggelseutvecklingen under 1900-talet.
23	Byggnadsskicket på Råå
23	De äldsta spåren
23	Korsvirkeslängan
24	Gårdsformer och hustyper
25	Ny byggnadsteknik och nya hustyper, omkr 1820-1860
25	Fraktfarttidens bebyggelse, omkr 1860-1900
27	Affärsfastigheter, hyreshus och villor, omkr 1900-1950
30	Tomter och trädgårdar
32	Särskilda byggnader av samhällshistoriskt intresse
34	Bevaringsprogram för Råå
34	Allmänna utgångspunkter
34	Topografiska grunddrag och historiska förutsättningar
34	Bebyggelsemönstret
35	Byggnadsskicket
35	Utgångspunkter för bevarande och förnyelse
35	Möjligheter att skydda den kulturhistoriskt värdefulla miljön
37	Samlade miljöer av enhetlig karaktär
37	1. Strandmalen
38	2. Nedra Läget
39	3. Backen
40	4. Skepparegatan
41	5. Kaptensgatan
42	6. Långgatan och Matrosgatan
43	7. Pålstorps grundar – "Tunnby"
44	8. Raus grundar
45	9. Andra sidan ån
46	10. Varvsområdet

47 Byggnadsvård

48 Fasaden

50 Taket

51 Dörrar, fönster och byggnadsdetaljer

53 Källor och litteratur

54 Fasta fornlämningar inom Råå och dess närmaste omgivningar

56 Kartor

Förord

De kulturhistoriska värden som finns i den byggda miljön och i varje orts lokala byggnadstradition är en del av vårt gemensamma kulturarv. Att bevara, vårda och levandegöra detta är en av målsättningarna för samhällets kulturpolitik. Bevarandemålet kan uppnås bland annat genom kulturminnesvårdens medverkan i samhällsplaneringen, något som har blivit ännu mer betydelsefullt i och med Plan- och bygglagens införande 1987.

Fiske- och sjöfartssamhället Råå utgör en unik och välbevarad kulturhistorisk miljö inom Helsingborgs kommun. För att möjliggöra ett bevarande av samhällets särprägel påbörjades 1984 arbetet med ett bevaringsprogram på initiativ från bevaringskommittén. Fältarbetet 1985 och 1986 gjordes av filkand Viveka Rönn, och ett förslag till bevaringsprogram utarbetats gemensamt av Helsingborgs museum och stadsbyggnadskontoret. Efter en remiss under 1987 har förslaget bearbetats vidare av stadsantikvarie Agneta Åsgrim Berlin.

Inställningen till bevarande har under senare år förändrats till förmån för helheten i kulturmiljön. Av denna orsak och av utrymmesskäl har det ursprungliga förslagets katalog över enskilda fastigheter utelämnats. Slutredigering och områdesbeskrivningar har gjorts av vik. stadsantikvarie Inger Andersson.

Helsingborg 27 augusti 1991

Uno Aldegren

kommunalråd,

ordf. i Helsingborgs bevaringskommitté

Skiss från Råå hamn, utförd av arkitekten Ferdinand Boberg 1916. Nordiska museet.

De skånska fiskelägena i kulturminnesvårdens perspektiv

”Fisk fångas utur havet såsom ett rikt visthus, varav så många och sköna fiskelägen, som likna städer, äro inrättade vid stränderna, de där allmänt äro bekante för sin fisk, såsom Kullen för sin sill, Simrishamn för sin tobis, Kivik för sin ål, att förtiga andra såsom Bedinge, Barsebäck, Vigen, Höganäs, Mölle- och Arilslejen, där torsk, flundror, lax och andra havsfiskar fångas i myckenhet.”

(Carl von Linnés Skånska Resa 1749)

De skånska kustsamhällena är bland de mest värdefulla och unika kulturmiljöerna i landskapet. Många fiskelägen har sitt ursprung i säsongsfiskeplatser från medeltiden. Under 1800-talet växte de till tätt bebyggda och folkrika samhällen. Fiskelägena, med sina oregelbundna byggnadsplaner och huslängor i puts och tegel, saknar motsvarighet på annat håll i landet. De är en del av vår särpräglade skånska byggnadstradition.

När Carl von Linné sammanfattade sina intryck av 1749 års resa i Skåne betonar han, i citatet ovan, att landskapets fiskelägen var många och stora. Kanske hade han ostkustens mer tillfälliga säsongsfiskeplatser och bodar som jämförelse när han liknade de skånska kustsamhällena vid städer. Under alla förhållanden här Linné redan vid 1700-talets mitt kunnat iakttaga det särpräglade i de skånska fiskelägenas bebyggelse, jämfört med övriga landet.

Under 1800-talets senare del fick många konstnärer upp ögonen för fiskelägenas speciella kultur. Målare som August Hagborg, Johan Krouthén och Gustaf Cederström uppehöll sig på lägena och sökte sina motiv i befolkning och bebyggelse. I fiskares och sjöfolks naturnära näringsfång och kamp med elementen fann de något genuint och folkligt som höll på att försvinna i det omgivande industrisamhället.

En mer regelrätt dokumentation av kustsamhällenas bebyggelse och traditioner hör emellertid först 1900-talet till. Den fortskridande samhällsförändringen innebar en upplösning av traditionella näringar och livsformer. 1944 gjorde Nordiska Museet en utförlig dokumentation av Råå, med fotografier, husuppmätningar och intervjuer med äldre rååbor, idag ett ytterst värdefullt material. Tillkomsten av Råå Museum för fiske och sjöfart år 1933 är ett uttryck för samma behov av att rädda det egna samhällets historia för eftervärlden.

Råå – ett riksintresse för kulturminnesvården

Det finns således en lång idélinje i uppskattningen av de skånska kustsamhällenas värdefulla kulturmiljö. Men det var först i början av 1970-talet som bevarandetanken på ett mer systematiskt sätt började integreras i samhällsplaneringen. I samband med den Fysiska Riksplaneringen kartlades då kulturminnesvårdens intressen över hela landet. Områden, vars bevarande bedömdes som en angelägenhet i ett nationellt perspektiv, avgränsades som riksintressen, och 1987 fastställde Riksantikvarieämbetet urvalet av riksintressanta kulturmiljöer i hela landet.

Fiskaregubbar vid Råå hamn i början av 1900-talet. Foto Alfred B Nilson, Helsingborgs museum. I slutet av 1800-talet upptäckte konstnärerna de skånska kustsamhällena, vars "pittoreska" bebyggelse och befolkning blev omtyckta motiv. Fotografer som Alfred B Nilson dokumenterade folklivet, ofta i arrangerade gruppbilder.

Fiskare Mårtensson med rullebör och fru Alma Pålsson. Foto: Nordiska Museet, 1944.

Råå är ett av de skånska fiskelägen som utgör ett riksintresse. Som sådant ingår det i ett större sammanhängande riksintresseområde med Råå-åns dalgång. Det statliga beslutet om riksintressena sammanhänger med den nya lagstiftning kring fysisk samhällsplanering och byggande som trädde i kraft 1987. I lagen om hushållning med naturresurser stadgas att *områden som är av riksintresse för naturvården, kulturminnesvården eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön* (NRL kap 6). Det är kommunerna som i sin översiktliga planering skall redovisa på vilket sätt man avser att säkerställa riksintressena.

Bevaringsprogrammets syfte

Från och med 1918 inkorporerades hela Råå med Helsingborg och blev därmed en stadsdel i en större administrativ enhet. Trots detta har Råå bibehållit karaktären av ett självständigt samhälle med sin egen kultur och historia. Många faktorer har emellertid bidragit till att förändra bilden av det gamla fiskeläget och dess miljö. I hamnen har fiskebåtarna ersatts med nöjesbåtar och påkostade segelfarkoster. Bilarnas behov av framkomlighet

och parkeringsytor medför krav som är svåra att förena med ett månghundraårigt bebyggelsemönster, där gator och gatt har vuxit fram för att tjäna fotgängares behov.

De enkla fiskarehusen har idag blivit eftertraktade bostäder i en vidare krets. Men vår tids boende ställer andra krav på komfort och ytor än 1800-talets, och ombyggnader och tillägg har många gånger förvanskat kvaliteterna i den ursprungliga bebyggelsen. Fiskelägenas bebyggelse präglades i äldre tid av sparsamhet och saklighet i valet av material och utförande. Samtidigt finner man många gånger en strävan efter prydlighet och en omsorg om detaljerna. Idag är ständigt skiftande stilideal och det stora utbudet av skilda byggnadsmaterial på marknaden några av hoten mot den äldre byggnadskulturen.

I ett levande samhälle som Råå kan bevarandet inte vara en fråga om museal konservering. Men det krävs ett stort mått av medvetande och kunskap om bebyggelsen och dess värden, både hos myndigheter och hos de enskilda fastighetsägarna, för att inte samhäl-

lets värdefulla miljö skall gå förlorad i en ständigt fortgående förändringsprocess.

Ett huvudsyfte med bevaringsprogrammet för Råå är att formulera det karaktäristiska och skyddsvärda i samhällets yttre miljö som gett Råå dess ställning av riksintresse. I enlighet med Kulturminneslagens inledande paragraf skall hänsyn tas till dessa värdefulla inslag i kulturmiljön av var och en som planerar eller utför ett arbete.

Härav följer att bevaringsprogrammet skall ligga till grund för kommunens planering, för bedömning av bygglovärenden och för andra åtgärder som berör bebyggelsemiljön. Även för Gatukontoret och de tekniska verken är bevaringsprogrammet ett viktigt underlag. Programmet kan vidare utgöra ett underlag för länsstyrelsens bedömning av de särskilda statliga lån och bidrag som kan utgå till kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.

Ett annat viktig syfte med bevaringsprogrammet är att bland Råå husägare och invånare sprida kunskap om samhällets byggnadstradition och att öka intresset för ett bevarande av det typiska och genuina.

Matroskatan mot norr. Foto Nordiska museet 1944.

Råå bebyggelsehistoria i korta drag

Från säsongsfiske plats till fiskeläge

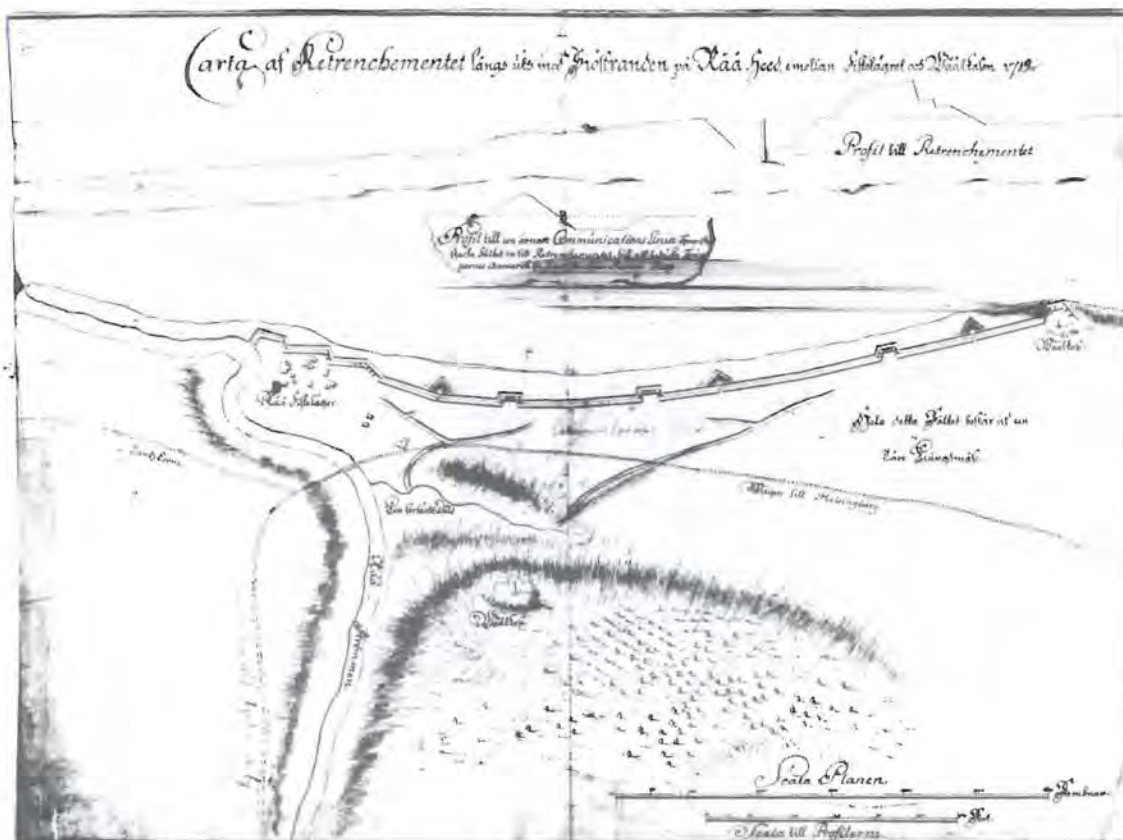
De skånska kustsamhällena har vart och ett sina särdrag vad gäller förutsättningarna för uppkomsten, men det finns också gemensamma historiska faktorer som i olika skeden har påverkat bebyggelsens framväxt. Flera av Skånes fiskelägen har sitt ursprung i säsongsfiskeplatser från medeltiden. Sillfisket och handeln med sill var då en omfattande och ekonomiskt givande verksamhet, där kungamakten hade starka intressen att bevaka. Sillmarknaden var under lång tid den danska statens säkraste skatteobjekt. Handeln koncentrerades till vissa platser, och för kontrollens skull var fiskesäsongen tidsbegränsad i lag. Alltifrån 1100-talet kom också Hansan in som en viktig maktfaktor och organisatör av insaltning och distribution över hela Europa.

Man kan emellertid inte självklart räkna med någon kontinuitet i bebyggelsen mellan dessa medeltida säsongsfiskelägen och de fiskelägen som ibland senare uppstod på samma platser. Det finns heller inget som tyder på att Råå har föregåtts av någon hanseatisk säsongsfiske plats vid Rååns mynning. Detta förklaras möjligen av den dominerande ställning som Helsingborg intog i det danska stadsväsendet alltifrån tidig medeltid. Det tidigaste säkra belägget för ortnamnet Råå, avseende orten - ej vattendraget - är från 1405.

Det äldsta dokument som utsäger något om bebyggelsen är en jordebok från 1583, som omnämner "23 fiskeboder wed Raa". De i jordeboken namngivna innehavarna var troligen bönder i Raus socken, som bedrev

Utsnitt av kapt. Gerhard Buhrmans Skånekarta från 1684. Krigsarkivet. Kartan tillkom på uppdrag av generalguvernör Rutger von Ascheberg och är den första som ger en någorlunda riktig bild av landskapets topografi, vattensystem och vägar. Råå är angivet som "Rååboer" och markerat som fiskeläge.

"Retrenchementet längs uth med Sjöstranden på Råå Heed, emellan Fiskeläget och Wåålkasen 1712."
Upptecknad av generalmajor Magnus Palmqvist. Krigsarkivet.

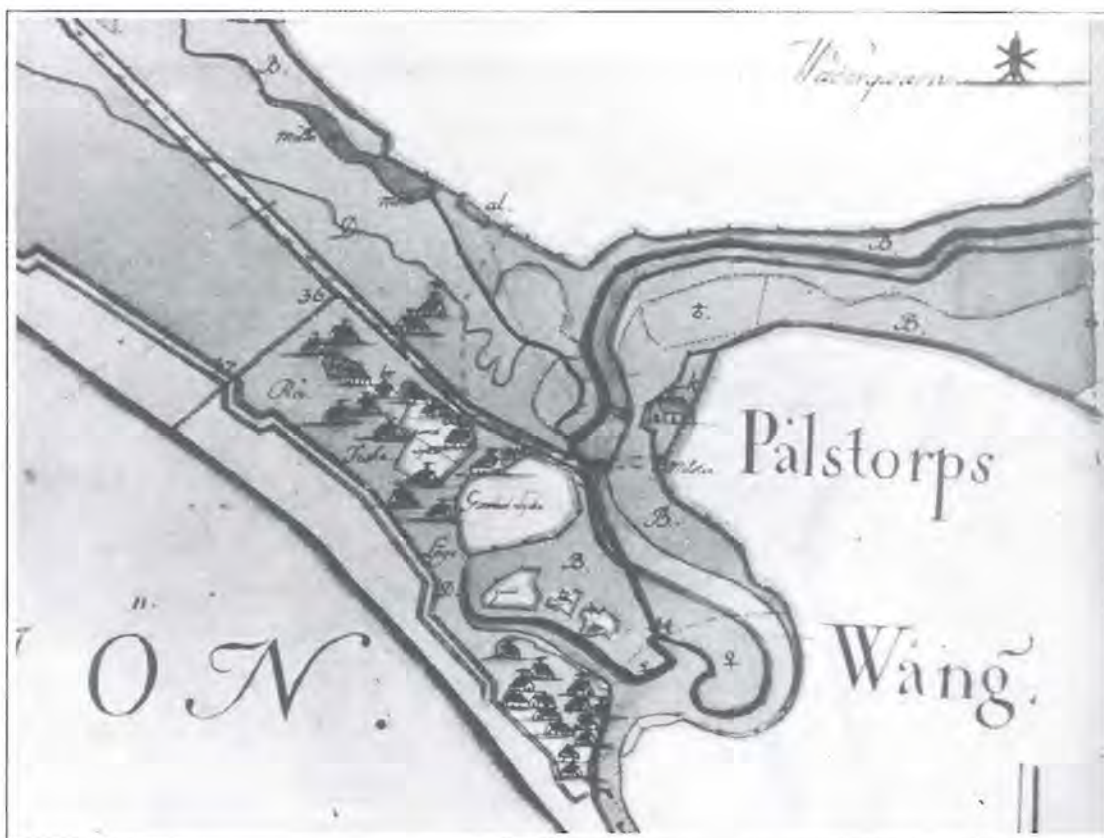
Fiskeläget börjar växa

Bebyggelse och befolkningsutveckling i Råå synes i stort sett ha stått stilla under 1700-talets första hälft, men under århundradets senare del börjar samhället att växa snabbare. Samma utveckling kan skönjas i flera av de skånska fiskelägena. Tillväxten kan möjligen till någon del förklaras av statsmakternas ökade intresse för fiskenäringen, som tog sig uttryck bl a i upplåtelse av kronomark för bosättning. Bakgrunden till den påtagliga expansionen av de skånska kustsamhällena ligger dock främst i den mycket starka befolkningstillväxten under hundraårsperioden från omkr 1750. Enligt lantmätare J. L. Gillbergs beskrivning över Malmöhus län hade Rå Fiskeläje 23 hus år 1765. Kring sekelskiftet 1800 var antalet mer än fördubblat.

Råå - ett fiskeläge på kronojord

Fiskeläget Råå växte upp på utmarkerna till Raus socken, på mark som ursprungligen betraktades som allmänning och tillhörande Kronan. Fiskeläget fick sitt markområde avgränsat och erkänt först i samband med en utmarksdelning åren 1779-1787. Sedan gammalt hade de vidsträckta fäladsmarkerna kring byarna i Raus socken utgjort en gemensamt nyttjad fäladsmark. Befolkningstillväxt och ett ökat tryck på jordresurserna ledde till att utmarkerna nu fördelades, och byarna och fiskeläget fick fastlagda gränser.

I samband med utmarksdelningen gjordes också den första karteringen som överskådligt redovisar fiskelägets bebyggelse. Kartbilden bör dock ej tolkas alltför exakt - lantmäteriförordningen syftade ej till att dokumentera

Detalj av karta upprättad vid delning av fäladsmark, Raus by. C J Björkegren 1779-87. Lantmäteriverket Gävle. Kartutsnittet visar Rå Fiskeläge 1779, med de två bebyggelsesamlingarna i Nedra respektive Öfra Läget. Den med koniskt tak redovisade byggnaden invid åmynningen anger den kalkugn som drevs på Råå vid mitten av 1700-talet. Vid sin resa genom Råå år 1756 lämnar Anders Tideström följande beskrivning: "Kalkugnen var en cylindrisk uppstående form som en masugn med 3 ingångar. Stod nu och vilade. Kalken som här tillförne bränts, är från Stevns, lös och hvit som bleke. Kalken brännes med stenkol från Lönnum;..."

enskilda tomter och fastigheter utan fiskeläges gränser i förhållande till omgivande byars marker. Gränsen mot Pålstorps fäladsmark i norr drogs ungefär i linje med nuvarande Styrmansgatan. I öster utgjorde landsvägen mot Landskrona fiskelägets begränsning gentemot Raus by, och i söder var Råå-ån den naturliga gränslinjen.

Kartan visar två tydliga bebyggelsekoncentrationer. I Nedra Läget vid åmynningen finns en förtätad bebyggelse väster om Salthoen, en sidoarm av Råå-ån som sträckte sig in i nuvarande Varvsgatan. På höjdryggen öster därom ligger en rad om tre gårdar, de så kallade Backahusen. Längre norrut och i skydd av befästningsvallen har "Öfra Läget" vuxit fram. Denna del av samhället benämndes också Wärnen efter befästningsverket.

De byggnader som etablerats på Kronans mark betraktades som torp eller "kronohus", och den som brukade och bebodde fastigheten fick betala avgift till staten för nyttjandet. Så kallade städjobrev, som reglerade innehavarens besittningsrätt, finns bevarade från 1700- och 1800-talen. Småbruk och kustnära fiske utgjorde vid denna tid den ekonomiska basen för befolkningen.

Ryssbranden 1788

En av de svåraste katastroferna i fiskesamhällets historia var den så kallade Ryssbranden. Bakgrunden till händelsen var att den svenske kungen sommaren 1788, då Ryssland och Turkiet befann sig i krig, tog tillfället i akt att förklara krig mot Ryssland. En rysk flotteskader anlände till Öresund, och gjorde där en

del kapningsräder. Natten mellan den 9 och 10 augusti slog man till mot Råå, som var helt förvarslöst med obemannade försvarsvallar. Ryssarna landsatte mellan 200-300 man, som plundrade, brände båtar och fiskeredskap och slutligen satte eld på fiskeläget. 32 av samhällets 41 hus blev nedbrända och 138 personer blev hemlösa.

Återuppbyggnaden av samhället kom snabbt igång, med visst stöd utifrån. Mycket tyder också på att Kronan medverkade vid återuppbyggnaden av de ovan nämnda kronohusen som låg på ofri grund.

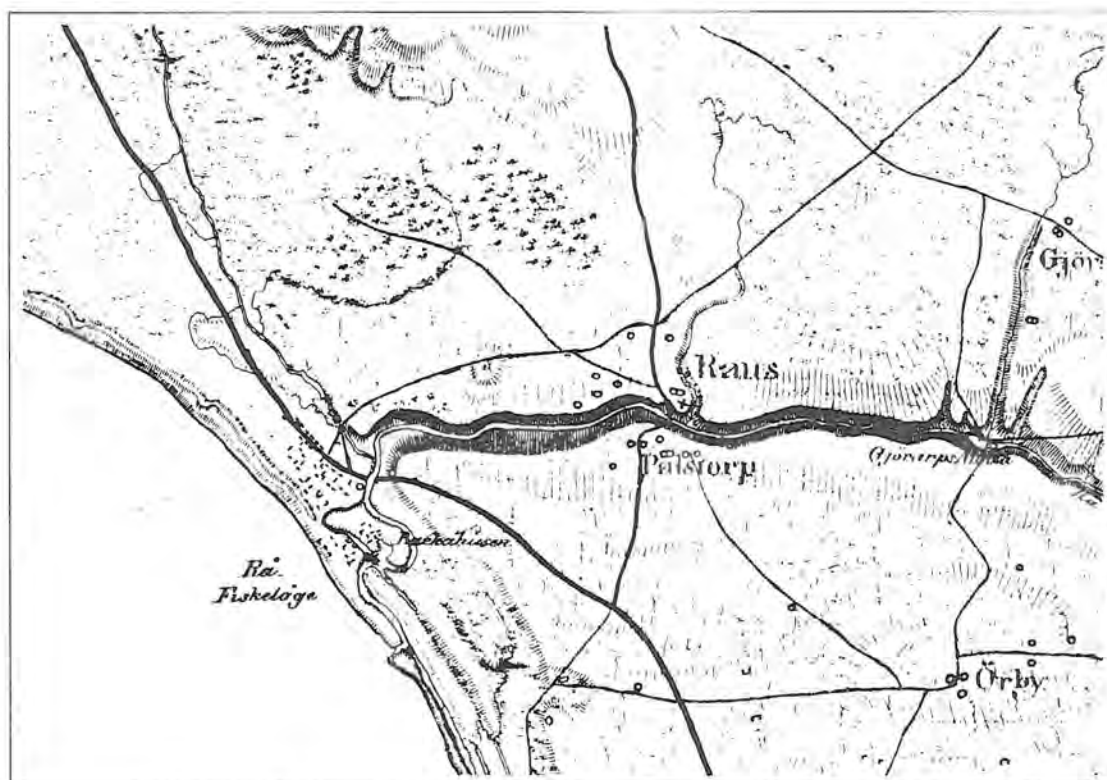
Ett intressant exempel på hur bosättning och fiskerättigheter reglerades efter ryssbranden finns bevarat i ett "privilegiebrev" från 1789 för fiskaren Sven Nilsson:

"Emedan fiskaren Sven Nilsson på Rå fiskeläge, som före detta innehaft ett dess

styvbarn tillhörigt gatehus därstädes, hvilket igenom Ryska fiendens mordbrand blifvit i aska lagdt, nu begärt att för egen räkning sig därstädes få nedsätta och idka saltsjöfiske.

För den skull och som det är enligt med författningarna om fiskeriernas upphjälpande, att de som dertill äro hågade böra på allt sätt uppmuntras och befordas. Alltså hvarder bemälde Sven Nilsson såsom både sjöbefaren samt med egen båt och annan nödig fiskeriredskap försedd, härigenom å krono och embetets vägnar, antagen till fiske vid Rå Leije under försäkran att äga allena på en för honom beqwämlig plats få uppbygga nödigt fiskarehus utan och, att därvid mista den fri och säkerhet som dess vederlikar å detta och andra fiskelägen förunta äro, så länge han fiskeriet till egen och allmänhetens tjänst tillbörligt skiöter.

Fierrestad den 22 juni 1789. O Ursell."

Utsnitt ur Skånska Rekognosceringskartan, uppmätt 1812. Krigsarkivet. Kartan, som tillkom av militära skäl, ger en intressant bild av det skånska landskapet före 1800-talets omvälvningar. Rååns meanderlopp omsluter "Backahusen" och utmynnar i Sundet betydligt sydligare än i dag.

Charta
Öfver Delningen Uppå
Gatu och Tomtejorden till
Rå Fiskeläge

uti Malmöhus H. Fiskeriedöme,
Luggude Härad och Raus socken,
Förrättad i December Månad År 1800 af
Carl J. Björkegren
genom

Johan Isberg.
Rätt beqvämt från en i Kungl. Landtmäteribyrö-
sens arkiv förvarad Charta beqvämt och utlånat den 26
oktober 1870 af Skötselens vägnar
A. O. Sundberg.

Chartan kopierad i länets landtmäteribyrö den 26 af

C. H. Långelund

Storste landtmätare.

Afskrift af Afskrift.
År 1801 den 2 Junii vid Ordinarie Tinget med
Luggude Härad, är denna Charta till Häradet,
samt till de tillhöriga Saltstjärn, deligen af
Måstorp till Supra af Fiskeriedöms Vägnar
Johan Isbergman
Medoriginalen till Lydande inlägg af
Carl J. Björkegren,
Fiskeriedöms Vägnar
A. O. Sundberg,
Fiskeriedöms Vägnar
C. H. Långelund

Chartan jämfördes och utkastades i Raus
den 28/3

"Charta öfver Delningen Uppå Gatu och Tomtejorden till RÅ FISKELÄGE uti Malmöhus Höfdingedöme Luggude Härad och Raus socken. Förrättad i December Månad År 1800 af Carl J. Björkegren genom Johan Isberg". Stadsbyggnadskontoret, Helsingborg.

Bebyggelse och gatunät vid sekelskiftet 1800

En mer noggrann reglering av fiskelägets jordar skedde år 1800, genom en uppdelning av "Gatu- och Tomtejorden". Vid detta tillfälle fick alla fastigheter sina gårdstomter uppmätta, och odlingsmarken styckades i lotter, skiften, och fördelades på husen. Den karta som samtidigt upprättades ger en detaljerad bild av byggnadernas placering och av gator och gångstråk i fiskeläget. Samhället har nu åter blivit uppfört efter den katastrofala ryssbranden år 1788. I Nedra Läget ansluter bebyggelsen till strandvallens högre belägna delar, och de flesta boningshusen vänder sig med en långsida mot söder. En markant höjdpacering har också husraden på Backen. Flera av husen har vinkelbyggnader, som troligen inrymt fähus och andra ekonomiutrymmen. Husen ligger tätt, men flera av fastigheterna har rymligt tilltagna tomter och odlingslyckor som kom att lämna plats för 1800-talets starka bebyggelseexpansion. I Öfra Läget ligger husen glesare och har ofta gavelväggen vänd mot sjön. Vare sig i Öfra eller Nedra Läget finner man någon strävan att förlägga bebyggelsen i gatulinjen eller efter någon annan regelbunden princip.

Kartan från år 1800 ger också en god bild av gator och gångstråk i fiskeläget, en bild vars huvuddrag är synnerligen välbevarade i dagens gatunät. Landsvägen mellan Helsingborg och Landskrona sammanfaller med Rååvägen idag och bildade gräns mot Raus grundar i öster.

Från landsvägsbron över Råå-ån går en väg, motsvarande dagens Skonaregatan, fram till den mer eller mindre vattenomflutna bebyggelsen på Backen. Denna smala och grusbelagda gata har ännu idag bevarat en ålderdomlig karaktär.

Från landsvägen mot väster avviker också en väg som motsvarar nuvarande Kaptensgatan. Den följer utmed befästningsvallen mot Nedra Läget, där den delar sig kilformigt i Patrull- respektive Fiskaregatorna, vilka mynnar vid den gamla landningsplatsen för båtarna vid nuvarande Kajgatan. Utmed Salthoen söker sig en smalare stig, som i samband med torrläggning under 1800-talets senare del omvandlas till nuvarande Varvsgatan.

Från Kaptensgatan mot norr och Öfra Läget utgår en gata som motsvarar nuvarande Långgatan, och från denna förgrenar sig ett smalare stråk, idag Matrosgatan. Från skälet mellan Långgatan-Matrosgatan utgår en stig över befästningsvallen mot "Saltsjön." Denna utnyttjades bland annat vid hämtning av klappersten eller "strandmal" för gatuunderhållet.

År 1847 träffades en överenskommelse mellan husägarna om väghållningen i samhället. Gatuunderhållet fördelades i proportion till husägarnas jordränta, dvs den som skatt var grundad på markinnehavet. Gatornas besiktigades och beslutades vilka som behövde stensättas eller endast grusas. Vissa husägare protesterade mot skyldigheten att stensätta gatorna men uppmanades därtill av lantmätaren med hänvisning till samhällets "snygghet och trefnad".

Expanderande fiske- och sjöfartssamhälle

Under hela 1800-talet byggdes det intensivt på Råå, men expansionen blir särskilt markant efter århundradets mitt. Från ett fiskeläge i marginalen av det agrara samhället utvecklades Råå till ett självständigt fiske- och sjöfartssamhälle. Förbättrad fiskeriteknik och nya däckade båtar, bl a kvassen - en båt med sump - ökade utbytet av fisket, och lade den ekonomiska grunden för skepparepoken. Urbaniseringen i Öresundsregionen skapade efterfrågan på fiskets produkter men lämnade också underlag för fraktfart med andra varor, exempelvis kol och tegel från de många tegelbruken vid sundskusten och på Ven. En viktig förutsättning var anläggningen av en riktig hamn som påbörjades på 1850-talet, och som därefter utvidgades i flera etapper. Mot slutet av århundradet tog sjöfarten överhanden, men fiske och visst jordbruk ingick fortfarande i hushållningen. Varvsnäringen blev betydande, och alltför köpmän och hantverkare etablerade sig på orten. Sin storhetstid upplevde Råå kring sekelskiftet 1900 då samhället hade drygt 2.000 invånare.

Hamnbild från Råå, ca 1900. Foto: Råå museums arkiv.

Råå municipalsamhälle

utgöres af ett område närmast omkring och vid Råå fiskläge med en areal af 66,1 hektar. Municipalsamhället infördes d. 21 dec. 1886. Folkmängden uppgår till 2.959 personer. Råå fiskläge ligger vid Kvistofta åns mynning 5 km söder om Helsingborg. Det är Skånes största och ett af de mest betydande i vårt land. Platsen har flera gånger tjänat som landstigningsplats för danskarna. Kristian V landsteg här 1675 med 16.000 man och kringspredde proklamationer däri folket uppmanades att återvända under dansk lydnad. Den sista fientliga danska här som gått öfver sundet landade här 1709 med tillbakalogs 1710 af Stenbock vid Helsingborg. Varnad af landstigningarne uppkastades 1712 långa skottvallar. Spår af dessa finns ännu kvar men största delen har förstörts bland annat af décauvillejärnvägen. Hamnen är rätt rymlig och kan numera emottaga fartyg med 13 fots djupgående. Import af kis till Helsingborgs kopparverk gör att en liflig trafik i hamnen är rådande. Till Råå höra 1 ångare, 4 barkskepp, 5 skonertskepp, 15 skonare, 8 galeaser, 6 jakter, 17 större fiskekvassar samt 50 fiskebåtar. Kloakledningar börjar nu nedläggas i samhällets gator. Inom samhället finnes mek. verkstad, båtbyggeri, varmbadhus, tvättinrättning m.m. Ett större särdeles prydligt missionshus är nyuppfördt.

Citat ur kalender över Skåne och Blekinge 1904.

Råå blir municipalsamhälle

Den snabbt växande tätorten fordrade en effektivare förvaltning än de traditionella byastämmor som funnits på Nedra Lejet och Wärnen. 1886 beslutades att Råå skulle utgöra ett municipalsamhälle med egen municipalstyrelse, och de nya förhållandena trädde i kraft vid nyåret 1887. Bildandet av Råå municipalsamhälle medförde att samhällets administrativa gränser utvidgades betydligt jämfört med det gamla fiskeläget. 1800-talets bebyggelse tillväxt hade i första skedet inneburit en förtätning av Nedra Läget och Wärnen, men efter århundradets mitt överskreds det gamla fiskelägets gränser. Ett viktigt bebyggelsestråk växte fram utmed Rååvägen, som utvecklades till samhällets huvudgata med butiker och hantverkare. På de så kallade Raus grundar och markerna till hemmanet Raus nr 3 uppstod en bostadsbebyggelse utmed Östergatan och Tullgatan. Lussebackens naturliga begränsning fick här bilda municipalsamhällets gräns i öster.

Även i norr hade bebyggelse sprängt sina gamla gränser, och nya gator och kvarter vuxit fram på de s k Pålstorps grundar och ägorna till Pålstorp nr 3. Planmönstret karaktäriseras av smala tvärgator från Rååvägen ned till Kustgatan, exempelvis Coyetsgatan, Mellangatan och Mårtensgatan. Municipalsamhällets gräns flyttades nu avsevärt mot norr, till nuvarande Holger Danskes gata, och inneslöt därmed samhällets nya begravningsplats, anlagd 1882 samt Norra Folkskolan. I detta område uppfördes 1928 Allhelgonakyrkan (då benämnd Församlingshuset).

I söder utgjorde Råå-ån alltså gräns för samhället. Först under 1800-talets sista år började bostadsbebyggelsen på Örby bys marker att växa fram och efter sekelskiftet fortsattes bebyggelsen söder om Råå-ån.

Hörnavskärningar i gatukorsningar föreskrevs i byggnadsordningen. Här vid Lübecksgatan nr 18 planerades Repslagaregatan att gå fram genom nuvarande kvarteret Fregatten.

Byggnadsnämnd och byggnadsordning

Som municipalsamhälle fick Råå 1889 också egen byggnadsnämnd och byggnadsordning. Bebyggelsen utformning reglerades mer i detalj än tidigare, för att på ett tidstypiskt sätt tillgodose kraven på sundhet, brandsäkerhet och prydlighet.

”Vid byggnadsfrågors prövning bör nämnden tillse, att byggnaderna äro lämpliga för de tomter, derå de skola uppföras, att byggnaderna få läge och inredning i öfverensstämmelse med sundhetens fordringar, att byggnadernas läge och beskaffenhet är betryggande mot eldfara, och att byggnaderna tillfredsställa billiga anspråk på smak och prydighet.” (6 § Byggnadsordning för Råå samhälle med de s k Raus och Pålstorps grundar)

En regelbunden byggnadslinje mot gatan var en uttalad strävan, vilket medförde en oregelbunden plan för många hus. Tomterna fick bebyggas till högst 3/4 av sin yta och gårdsplanerna intill husen måste stensättas. Som byggnadsmaterial tilläts endast tegel och sten, och för taktäckning brandsäkra material som tegel, skiffer, plåt eller takpapp. Alla gamla halmtak skulle avlägsnas inom fem år. Stensättning av gator och allmänna platser blev nu samhällets gemensamma angelägenhet, men husägarna hade fortfarande ansvar för renhållning och snöröjning av sin bit av gångbanan. Sammantaget bidrog de nya bestämmelserna till att skapa en viss enhetlighet i bebyggelsens utformning.

Den "nya" bebyggelsen söder om Råå-ån. Foto Råå museum. Pålstorps ängar låg utanför municipalsamhället men började bebyggas kring sekelskiftet 1900. Kvarter och gatunät följer här ett regelbundet rutnätsmönster, och tomterna är rymliga och regelbundet formade.

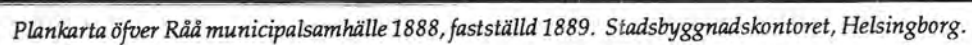
1889 års plankarta

I enlighet med rikets allmänna byggnadsstadga upprättades en plankarta över samhället, där gammal respektive planerad, ny stadsdel redovisades. Regelbundenhet och prydlighet eftersträvades i bebyggelseplaneringen. För det gamla fiskelägets del görs i planbeskrivningen följande träffande men något uppgivna karaktäristik:

"Vid en blick på kartan, inser man genast svårigheten att inom södra delen av området, med sina tätt sammangyttrade, på kors och tvärs uppförda husbyggnader, kunna åstadkomma någon genomgripande och tidsenlig gatureglering, lika litet som därinom är att finna någon lämplig och central plats för anbringande av torg, och ökas svårigheten att, åtminstone under närmaste framtiden, kunna åvägabringa någon genomgripande reglering, därigenom att de under senare åren tillkomna husbyggnaderna i allmänhet äro uppförda solidt och omsorgsfullt."

Denna realistiska ståndpunkt innebar att inga större ingrepp gjordes i Råå gamla gatunät och bebyggelse, trots att den ej överensstämde med 1800-talets regelbundenhetsideal. Ett nytt inslag som fördes fram på 1889 års plankarta var dock Vallgatan, nuvarande Kustgatan, som planlades till 18 meters bredd, delvis på den gamla fästningsvallen, och i anslutning till den decauvillejärnväg, som från 1891 gav Råå en regelbunden förbindelse med staden Helsingborg.

Planen drog också upp Nygatan, idag Lybecksgatan, som en ny förbindelselänk från Rausvägen direkt västerut mot stranden. För att förverkliga denna gata fick en del hus rivas. Öster om och parallellt med Rååvägen ritades en bred gata, nuvarande Repslagaregatan, som avsågs fortsätta tvärs genom nuvarande kvarteret Fregatten, och öster om denna planlades en park. Plats för salutorg avsattes invid landsvägen, mitt emot hotellet och värdshusträdgården.

Bebyggelseutvecklingen under 1900-talet

1900-talets fortskridande urbanisering av Helsingborgs omgivning har inneburit att Råå geografisk sett förlorat sin avskildhet och idag infogats i en mer eller mindre sammanhängande stadsbygd. Trots detta har Råå bibehållit så mycket av sin genuina bebyggelsekaraktär och kulturella särprägel att det fortfarande är väl urskiljbart som ett eget samhälle.

Strävan efter autonomi gick vid 1900-talets början så långt att Råå municipalnämnd tog upp en diskussion om att samhället borde ansöka om stadsrättigheter. Detta aktualiserade emellertid Helsingborgs egna markpolitiska överväganden, vilka i stället ledde till att Råå från och med år 1918 inkorporerades med staden, tillsammans med hela Raus socken och municipalsamhällena Köpinge och Raus Plantering.

Samhällets stadsmässiga ambitioner tog sig också uttryck i den stadsplan som upprättades år 1908. Planförfattare var stadsingenjör

ren i Malmö, A Nilsson tillsammans med Sigfrid Ewald, Helsingborgs stadsingenjör. Som ny stadsdel betecknades de kvarter som lades ut i det glesbebyggda området norr om nuvarande Kapellgatan/Timmermansgatan. Här anges också för första gången läget för en kyrkobyggnad.

I den gamla delen av Råå innebar planen en regularisering av gatunätet på bekostnad av kvarterens ytterkonturer samt förslag till helt nya gatudragningar, exempelvis tvärs genom kvarteren Briggen, Galeasen och Havsfrun. Lybecksgatan, som fanns med redan i 1889 års plan betraktades som något av en paradgata och i dess fond ritades in ett nytt kallbadhus med paviljong för servering. Strandängarna planerades som park- och grönområde med en idrottsplats. 1908 års stadsplan innebar en begynnande strävan efter funktionsuppdelning med särskilda kvarter för industri och upplagsplatser samt för villabebyggelse.

Rååvägen mot söder. Vykort från 1930-talet. Råå museum. På 1920-talet fick Rååvägen gatstensbeläggning.

1900-talets utbyggnad och kvartersformer i den norra delen av municipalsamhället kom i viss utsträckning att ansluta sig till denna plan, men övriga idéer fick knappast någon praktisk betydelse. Under 1900-talets första decennier skedde den största bebyggelseutvidgningen på Pålstorps ängar söder om Rååån, på tomter som bildades genom avsöndringar från stamfastigheten. Detta område låg utanför municipalsamhällets gräns och erhöll stadsplan först 1939. Regelbundenheten i gatunätet och tomtformerna tyder dock på att en planidé i någon form har styrt bebyggandet.

I de gamla delarna av samhället sprängdes nya och större hus in bland de låga längorna, och framför allt Rååvägen har ett stort inslag av butiksfastigheter i två eller fler våningar från olika perioder av 1900-talet. De nya kvarteren i norra delen av Råå domineras av egnahemsbebyggelse från 1920-talet och framåt, men här finns också några områden med flerbostadshus från 1950- och 60-talen.

Den ökande fritiden och intresset för havsbad har spelat stor roll i Råå 1900-talshistoria. Kring sekelskiftet vaknade intresset för Råå som badort, och sommartid utnyttjade helsingborgsborna decauvillebanan och senare spårvägen för badresor till stranden vid Råå. Sommargäster hyrde in sig på Råå Hotell eller hos den bofasta befolkningen som själv "flyttade ut i brygghuset". Under senare år har en del hus övergått till sommarbostäder, men i förhållandevis begränsad utsträckning, jämfört med många andra skånska kustsamhällen.

Ett privat kallbadhus av enkelt slag fanns kring sekelskiftet nedanför "Villa Sjösäker". Råå kallbadhus anlades på enskilt initiativ vid 1900-talets början och övertogs av kommunen i samband med inkorporeringen. Campingplatsen vid Råå vallar anlades i början av 1950-talet.

Campingplatsen vid Råå vallar. Vykort från 1950-talet. Råå museum.

Byggnadsskicket på Råå

De äldsta spåren

Råå hade sin starka tillväxttid under 1800-talet och från tiden dessförinnan finns inte många hus bevarade. Endast enstaka gårdar undgick förstörelse när läget brändes av ryssarna år 1788. Bland dessa var Råå nr 1, idag kvarteret Galeasen 7 vid Rååvägen 13, den gamla krogen på Råå nr 2, vid nuvarande Skonaren, Råå nr 21 i nuvarande Hans Lars lycka samt några av husen på Backen; gamla Råå nr 3 vid Skonaregatan 17 samt Varvsgatan 6, 10 och 14 (kvarteret Kättingen nr 3, 14 och 19). I Nedra Läget skonades Råå nr 4, den s k Roddaregården vid Patrullgatan 8.

Korsvirkeslängan

De äldsta husen på Råå är smala låga längor av traditionell skånsk typ. Den bärande stommen uppfördes i korsvirkeskonstruktion. Takbjälkarna bestämde husens bredd, och någon inre mellanvägg - hjärtmur - fanns inte. De genomgående takbjälkarna intappades i de stående väggstolparna och låstes genom en vertikal tränagel. I väggfacken mellan korsvirkestimran smetades åltad lera på ett flätverk av hasselkäppar och vidjor, s.k klineväggar. För att motstå väder och vind måste facken putsas utvändigt och vitkalkas. Takfallet var brant och täcktes med halm, s.k "bösatåk". Senare kom täckning med takspån, s.k sticketak. Dessa förbjöds i byggnadsordningen 1889 och den billiga takpappen blev det gängse täckningsmaterialet.

Korsvirkestraditionen levde kvar några decennier in på 1800-talet, men man övergick till fackfyllnad av tegel och råsten. Råsten, dvs obränt tegel, som har god värmeisoleringsförmåga, användes i innerväggar och mellanväggar. Det var också vanligt att fasaden mot gatan byggdes om helt med tegel, medan korsvirkeskonstruktionen bibehölls mot gården.

Rååvägen 13, kv Galeasen v:a 7. Detalj av korsvirkeskonstruktion.

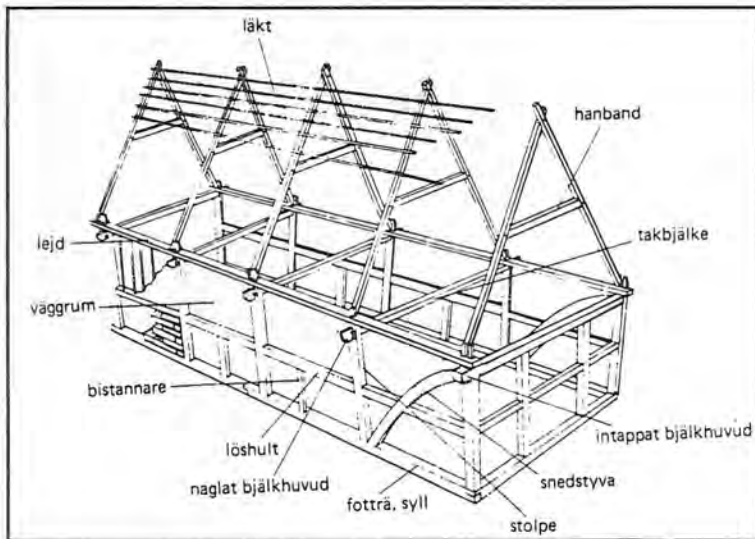
Varvsgatan 7, kv Roddaren 17. Stallbyggnad.

Rååvägen 15, kv Galeasen v:a 4.

Varvsgatan 17, kv Roddaren 8.

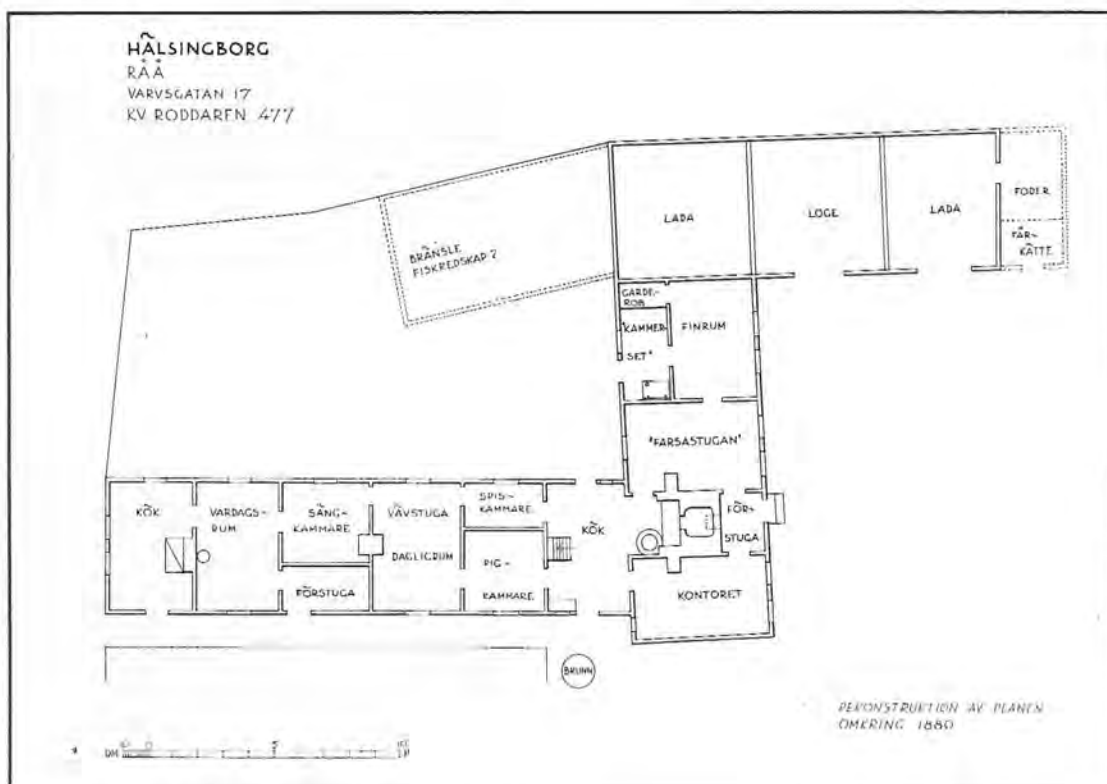
Träkonstruktionen till ett korsvirkeshus. Facken fylldes ursprungligen med lera som "klinades" på ris. Senare användes bränt eller obränt tegel. Ur Ove Torgny "Skånelängor".

Gårdsformer och hustyper

Många av hushållen på Råå livnärde sig under 1700-talet och 1800-talets första del inte endast som fiskare utan också som småbrukare. En boningslänga med vinkelbyggd loglänga har i Skåne varit en allmän bebyggelseform för mindre gårdar, gatehus eller torp. Om man studerar tomtdelningskartan från 1800, som är det äldsta dokument som på ett

detaljerat sätt redovisar bebyggelsen i plan, finner man att flera av fastigheterna består av vinkelbyggda enheter. Uthusdelen kunde även förenas med bostadsdelen till en lång sammanhängande huskropp.

Planformerna i de äldsta boninghusen bygger på den smala längan, som vid behov kunde förlängas med nya binnerar.

Kv Roddaren 17. Rekonstruktion av planen ca 1880, utförd av Nordiska museet 1944.

Ny byggnadsteknik och nya hustyper, omkring 1820-1860

Under hela 1800-talet byggdes det intensivt på Råå. Under århundradets första decennier övergick man från korsvirkesteknik till att bygga med tegel i grundmur. I äldre hus byttes korsvirket ibland mot tegel i gatufasaden men bibehölls mot gården. Råsten användes allmänt i innerväggarna.

De nya hus som uppfördes helt i tegel gjordes i allmänhet kortare och djupare än den traditionella korsvirkeslängan. Grunden blev högre, och det ökade husdjupet medförde flackare takfall. Fasaderna är i allmänhet symmetriska med entré i mitten och regelbundna fönsteraxlar. Det mer gedigna tegelbyggandet innebar också att husgavlarna murades i tegel ända upp tillnocken. I de äldre längorna hade gavelröstena i allmänhet klätts med en enkel brädpanel.

Fortfarande var halm det gängse taktäckningsmaterialet. Loftet var alltid oinrett och utnyttjades mestadels till förvaring av fiskeredskapen. I samband med byte av takbeläggningen under 1800-talets senare del höjdes ibland takstolen, och fasaden byggdes på med ett par tegelskift.

Det nya byggnadsskicket innebar också en förändrad bostadsplan, som först uppträder vid 1800-talets början. Systemet med hjärtmur medförde dubbla rumsrader. Murstocken med kökspis och bakugn placerades centralt. En typisk planlösning har storstuga och ett mindre rum (kammare) vid ena sidan och oeldad källarstuga och spiskammare på den andra.

Fraktfartstidens bebyggelse, omkring 1860-1900

Under 1800-talets senare del och 1900-talets början upplevde Råå sin storhetstid. En ny båttyp - den så kallade kvassen - ökade kraftigt utbytet av fisket, och lade den ekonomiska grunden till skepparepoken. Mot slutet av århundradet tog sjöfarten överhanden, men fiske och visst jordbruk var fortfarande viktiga inslag i hushållningen. Befolkningen växte och byggnadsverksamheten var livlig. Perioden innebar ett ökat välstånd hos delar av Råå befolkning, som fick råd att manifeste-

Kaptensgatan 11, kv Galeasen v:a 11.

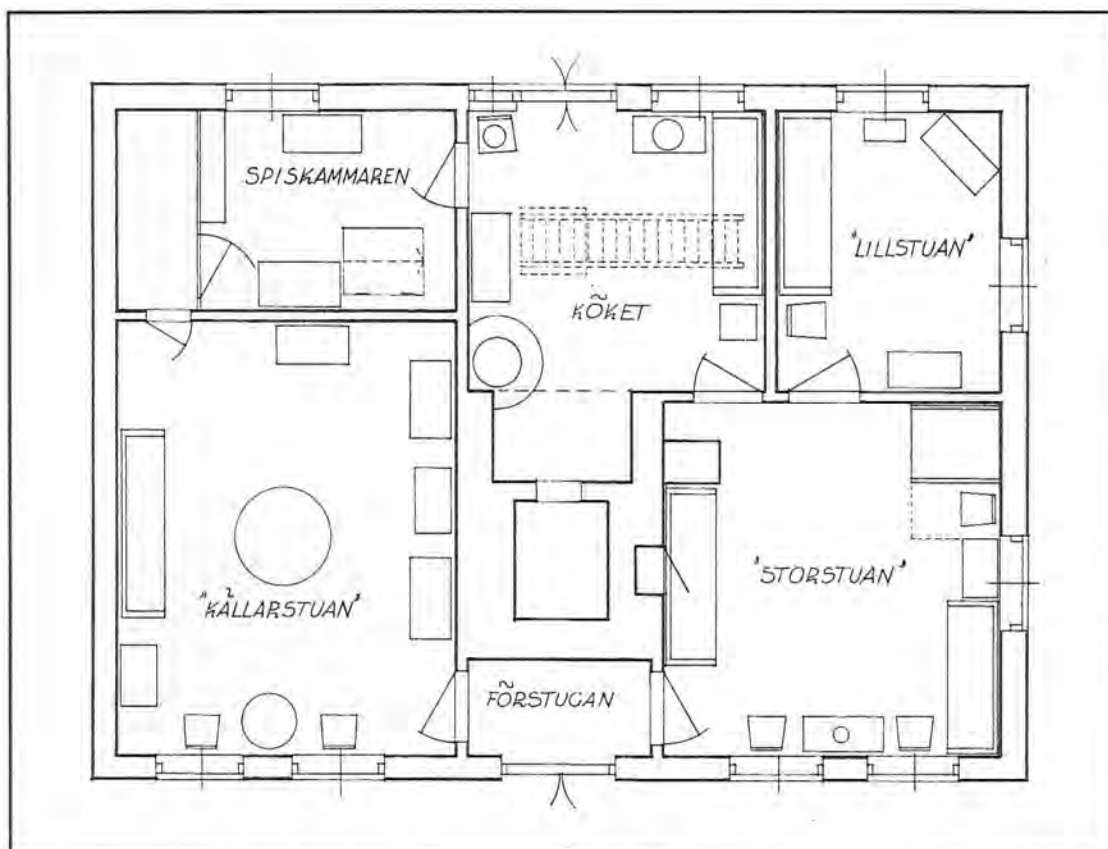
Varvsgatan 13, kv Roddaren 34.

Långgatan 26, kv Stäven 41.

Östergatan 8, kv Lysbojen 11.

Kv Kättingen, Varusgatan 12a, plan. Uppmätning gjord av Nordiska museet 1944.

ra sin ställning genom stora och påkostade nybyggen.

Under 1860- och 70-talen byggs fortfarande främst envåningshus, men de ges en högre resning än tidigare. Loftet inreds mer allmänt med rum vid en eller båda gavlarna. Vid denna tid uppträder också de första husen med frontespis, som ökar ytorna i vindsvåningen, och ger byggnaden ett pampigt och förnämt utseende. Under 1800-talets sista decennier försågs även många äldre hus med en frontespis eller "kvist".

Tegel är det helt dominerande fasadmaterialet, och har hämtats från många skilda håll. Under 1800-talet låg tegelbruken tätt utmed Öresundskusten, närmast i Rya och Rydebäck. I synnerhet det gulgråa ryateglet är mycket vanligt på Råå. Tegel fraktades också av Råå egna skutor från Ven, där det fanns ett dussintal tegelbruk.

Det gulaktiga teglet är det vanligaste på Råå.

Många skiftande nyanser kunde uppstå beroende på leran och bränningstemperaturen. En vackert murad och fogad tegelvägg ansågs fin och gedigen och doldes ej med puts. Enligt en tradition som varit allmän i många skånska fiskelägen markerades ofta fogarna i murverket med vit kalkfärg. En mer förfinad murningsteknik kommer till uttryck i gesimser, fönsteromfattningar och dekorativa listverk i gavelpartierna. Gavelspetsarna pryds ofta av ett lunettfönster eller ett runt, dekorativt spröjsat gjutjärnsfönster.

Med det ökande välståndet under 1800-talets sista decennier följde större och mer gediget byggda hus. Variationen i planformer och byggnadsutformning ökade. Samtidigt blev det råd att dekorera fasaderna i enlighet med rådande ideal. Fönster och entrépartier inramas av omfattningar i putsbruk, och taklisten ges en kraftig profilering och markeras ibland dessutom genom en rad av konsoiler eller andra gipsornamnet. Byggnader i

hörlägen ges en särskilt framträdande utformning med ett hörntorn eller en attika.

Från 1889 reglerades också byggandet hårdare genom att Råå blev municipalsamhälle med egen byggnadsnämnd och byggnadsordning. En del särdrag i byggnader från denna tid, såsom de avskurna hörnpartierna i gatukorsningar, är en direkt återspeglning av byggnadsordningens bestämmelser.

Rååvägen utvecklades till samhällets livliga butiks- och hantverksgata, och under perioden tillkommer flera tvåvåningshus. Många hus byggdes också med hög källarvåning, som kunde utnyttjas som hantverks- och butikslokaler.

Affärsfastigheter, hyreshus och villor - perioden omkring 1900-1950

Kring sekelskiftet 1900 hade Råå vuxit till en betydande tätort med omkring 2000 invånare. Den största bebyggelseutvidgningen under denna period ägde rum söder om Råå-ån, på mark som hörde till Örby. Samhället växte även mot norr utmed Rååvägen och i kvarteren norr om Timmermansgatan. Boningshusen uppförs nu i allmänhet friliggande med rymligare tilltagna tomter än inne i det gamla läget. Det är trädgårdsstaden och villaidealet som slår igenom i bebyggelseplaneringen. I området söder om Råå-ån byggdes en del parhus för två hushåll.

Efter sekelskiftet 1900 tillkom också en del hyresfastigheter i två till tre våningar, främst vid Rååvägen men också bl a vid Kustgatan, Långgatan, Patrullgatan och Styrmansgatan, insprängda i den lägre bebyggelsen. Drag av jugendstil med mjukt välvda och vegetativa former uppträder i portomfattningar, balkongräcken och andra fasadelement.

Byggnads- och fasadmaterialet är fortfarande främst tegel. Putsade fasader är mindre vanliga. Det lokalt tillverkade, gulgrå ryateglet används flitigt fram till första världskriget. Men det växande tegelsortimentet och speciella fasadtegel, bland annat så kallad förbländertegel, skapar större variationsmöjligheter i fasadarkitekturen. Under 1900-talets första årtionde eftersträvades en slät och

Rååvägen 22, kv Fregatten 13.

Patrullgatan 4, kv Roddaren 18.

Patrullgatan 17, kv Skeppsbyggen 16.

Rååvägen 64, kv Sergeanten 6.

Långgatan 33, kv Relingen 13.

Rååvågen 25, kv Havsfrun 24.

Ostindiegatan 10, 12, kv Kransen 2, 3.

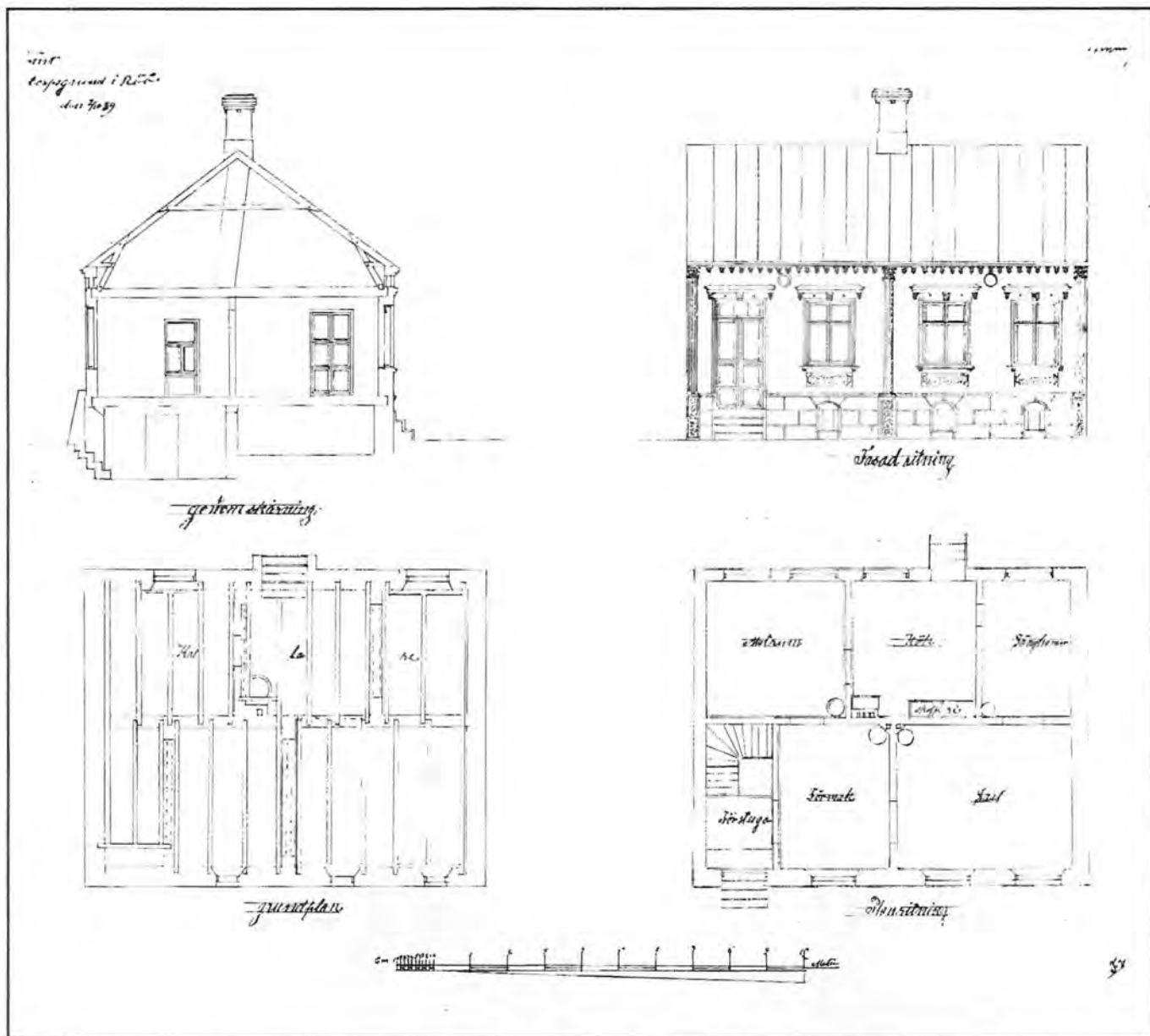
Mårtensgatan 25, kv Bajonetten n:a 2.

Långgatan 34, kv Stäven 40.

Rååvågen 11, kv Galeasen ö:a 1.

"Ritning till ett boningshus att uppföras å Lars Larssons tomt A No 3 Pålstorps grund i Råå den 2/10 1889." Byggnadsritning till Kv Strandmalen 1, Mellangatan 2 signerad F W Sandberg.

perfekt tegelyta, ofta med formtegel eller glaserade stenar i listverk och fönsteromfattningar. Genom tegelskift i avvikande färg åstadkoms mönstereffekter i fasaden. Hörntorn, takkupor, frontespiser och balkonger skapade en livlig taksilhuett och pittoresk variation i byggnadernas utformning. Glasverandor och utbyggda förstugor i snickeristil förekommer under denna period. Loft och vindsutrymmen började inredas till boningsrum, och många hus försågs med takkupor.

Från 1910-talet blev Helsingborgstegel ett uppskattat byggnadsmaterial i villor och affärsfastigheter. Det mörka, hårdbrända teglet från Ångtegelbruket var av hög kvalitet. Ett framträdande exempel är Allhelgonakyrkan från 1928. Förutom Helsingborgsteglet blir ljus målade putsfasader åter allmänna. En hög takresning, ibland med brutna eller valmade takfall, präglar periodens villabyggnande, liksom hörnkedjor och omsorgsfullt arbetade entréer och andra detaljer.

Tomter och trädgårdar

Gårdar och trädgårdar är viktiga inslag i miljön på Råå. Marken mellan husen har utnyttjats på skilda sätt under olika perioder. I äldre tid var fiskarebefolkningen för sitt självhushåll beroende av att odla och hålla husdjur. En kålhage för trädgårdsväxter fanns intill de flesta hus. Ursprungligen hade de större gårdarna regelrätta inhägnade åkerlyckor för odling i direkt anslutning till sina byggnader. Till husen hörde dessutom odlingsskiften, som låg utspridda på olika platser inom fiskelägets område. Med arvskiften och tomtodelningar under 1800-talet togs de fria ytorna i anspråk för nya nya hus, och odlingen trängdes undan i fiskelägets tätast bebyggda delar.

Tomten disponerades ofta så, att gårdsytan närmast husen var stensatt. Detta var praktiskt med tanke på att där skulle det smutsiga arbetet med fiskeredskapen och många andra hushållssysslor utföras. Kravet på en hård beläggning av gårdsplanen infördes till och med i byggnadsordningen 1889. I äldsta tid förvarades fiskeredskapen inne i huset eller på loftet, men från slutet av 1800-talet blev det vanligt att bygga särskilda uthus på gårdarna. Brygghuslängan med bykkitteln och torrdasset blev typiska inslag. Där utrymme fanns för

en grön "have" med fruktträd, bärbuskar och blommor brukade denna avskiljas med ett lågt spjälstaket från gårdsplanen.

Vårt moderna sätt att noggrant inhägna varje enskild tomt är en relativt sen företeelse i fiskelägenas historia. Viktigast var att skydda odlingarna från lösgående husdjur, men inne i kvarteren och mellan husen fanns i äldre tider många genvägar och gatt. Även här fick byggnadsordningen en styrande inverkan, med bestämmelser om hur stängselfrågan skulle ordnas grannar emellan och om att obebyggda tomtedelar skulle avgränsas mot gatan med staket eller plank.

Idag uppvisar tomter och trädgårdar på Råå en mycket skiftande bild. I de tätast bebyggda kvarteren ligger husen i gatulinjen, och på sin höjd finns plats för en smal planterad remsa framför fasaden. Behovet av nyttoodling har minskat, och de flesta gårdar utnyttjas för avkoppling och ögonfägnad, med gräsmattor, prydnadsrabatter och uteplatser. Ofta finns dock de gamla uthusen kvar, och även de är viktiga för miljön på Råå och har ofta ett kulturhistoriskt intresse. Av stort värde för miljön är också de tomter med fruktträd och trädgårdsodling som ännu finns kvar, i synnerhet i kvarteren söder om Råå-ån.

Ett spjälstaket avskilde den gröna "haven" med fruktträd, bärbuskar och prydnadsblommor. Kaptensgatan 11. Foto Nordiska museet 1944.

Husen ligger trångt på Råå, vissa nästan ute i gatan. Ibland finns utrymme endast för en smal planterad remsa framför fasaden och kanske en sittplats i solen.

Stora tomter med trädgårdsodlingar finns kvar särskilt i kvarteren söder om Råå-ån.

Att gården skulle stensättas stod föreskrivet i byggnadsstadgan. På bilden ser vi på Patrullgatan 16 rakt fram en rullebör och några "tru". På bänken till höger ett "tru" med garnstenar och "klåe". Foto Nordiska museet 1944.

Särskilda byggnader av samhällshistoriskt intresse

Vissa byggnader har en särskild historia eller har spelat en speciell roll i Råå utveckling. De är betydelsefulla för bilden av ortens historia och det lokala samhällslivet. Det kan gälla skolhus, missionshus eller industriella byggnader. Ett urval redovisas här i bild och text.

Allhelgonakyrkan (ovan) uppfördes 1928 efter ritningar av arkitekten O. Persson. 1961 utvidgades kyrkan till ett trelängat komplex med församlingsgård och expeditionslokaler, ritat av arkitekten A Salomon-Sörensen. Kyrksalens plafondmålning utfördes 1931 av Hugo Gehlin, och 1947 tillkom freskerna i koret, målade av Pär Siegård. Äldre vykort.

Flera missionshus vittnar om 1800-talets frikyrkliga väckelse på Råå. Tidstypiska och väl bevarade är Betel från 1885, Metodistförsamlingens Emanuelskyrka från 1891 samt Råå Missionshus från 1903.

Det så kallade Kapornerahuset vid Fiskaregatan är ett av de äldsta på Råå. Det egentliga Kapornerahuset är emellertid det till hamnkontor ombyggda huset intill. Detta användes som logement för en svensk postering vid Englands belägring av Köpenhamn i början av 1800-talet. Benämningen karpornera lär vara en förvrängning av carabinjär – fotsoldat.

Hamnkontoret och tullexpeditionen var viktiga byggnader när segelsjöfarten blomstrade under 1800-talet.

Båtbyggeriet har gamla traditioner på Råå. Från mitten av 1800-talet byggdes stora skutor direkt på stranden, under bar himmel. På 1890-talets etablerades större varv nere vid hamnen, och dessa har spelat en viktig roll i samhällets näringsliv under 1900-talet. Holms skeppsvarv vid Västindiegatan.

Det sk Kronohuset är byggt av sten 1851 och har fungerat som tjänstebostad för tulltjänstemän. Huset ersatte 1851 ett äldre "tullhus" på platsen.

Råå södra skola är det äldsta skolhuset som är i bruk i Helsingborg. Det uppfördes redan 1849 utanför befästningsvallen, men brann senare och har byggts till i flera etapper.

Råå vattentorn byggdes 1916 i rött, hårdbränt tegel. Det försågs med en bastant sockel av kvader-huggen gråsten och en rundbågig sandstensportal. Tornet kom aldrig att tas i bruk då Råå redan 1918 inkorporerades med Helsingborgs stad.

Bevaringsprogram för Råå

Allmänna utgångspunkter

Bebyggelsen på Råå har vuxit fram under en lång tid, och olika utvecklingsskeden återspeglas i samhällets yttre miljö. Nya byggnader har kommit till och bebyggelsen har blivit tätare, men grunddragen i gatunätet och i bebyggelsemönstret har hela tiden legat kvar och skapat kontinuitet. Det man idag upplever som värdefullt i Rååmiljön är inte bara summan av de enskilda byggnaderna utan en samverkande helhet av husens volymer, material och detaljutförande, det täta bebyggelsemönstret, gatunät, markbeläggning, trädgårdar och tomter och vegetation. Därtill kommer hamnen med dess aktiviteter och den öppna strandmalen med fiskebodar och båtuppläggningsplatser.

Mot bakgrund av bebyggelsehistoriken och beskrivningen av Råå byggnadsskick kan de värdefulla dragen i samhällets byggda miljö sammanfattas på följande sätt:

Topografiska grunddrag och historiska förutsättningar

Vissa topografiska och historiska förutsättningar som har haft betydelse för samhällets framväxt är fortfarande påtagliga och kan avläsas, bl a i lokaliseringen av bebyggelse:

- Råå-åns mynning utgör en naturlig hamn och är en av de få skyddade tilläggsplatserna utmed Sundskusten, utnyttjad alltifrån förhistorisk tid. Vid mynningen anlades under 1800-talet en regelrätt hamnanläggning med kajer, pirar och fyrtorn. Värdefull är också åutloppets meanderslinga och de flacka strandpartierna som på grund av översvämningens risker förblivit obebyggda fram i vår egen tid.

- Backen, idag motsvarad av kvarteren Kättingen och delar av Skonaren, ett naturligt höjdråk, omgärdat av vatten, som sannolikt utgjorde läget för Råå tidigaste fasta bosättning.

- Lussebäcken, som mynnar i Råå-ån, har bildat en naturlig gräns för bebyggelsen mot öster och utgjorde den juridiska gränsen för Råå under municipalsamhällets tid. Väster om Lussebäcken är en markant dæld, den s k

Grytan, som sannolikt markerar ett äldre biflöde till bäcken. Denna låglänta fuktiga svacka har förblivit obebyggd fram i vår egen tid och utnyttjats för odling.

- Det öppna, hedartade stråket närmast Sundet, som med sina upplagsplatser, fiskebodar och torkställningar för fiskeredskapen ännu förmedlar känslan av anknytning till hav och fiske. I äldre tid benämndes området Malen. Det utnyttjades som allmänning för sten- och tångtäkt och för torkning av fiskeredskapen.

- Befästningsverket Råå vallar började anläggas 1712 som ett bröstvärn mot angrepp från havet. Det sträckte sig ursprungligen från åmynningen och utmed drygt två kilometer av kuststräckan norr om fiskeläget. Skansanläggningen blev för lång tid framöver en begränsningslinje för bebyggelsen mot väster, och den övre delen av fiskelägets bebyggelse som låg i skydd av skansarna fick benämningen Wärnen.

Bebyggelsemönstret

De äldsta delarna av Råå karaktäriseras av att husen ligger mycket tätt, på tomter som i allmänhet är små och oregelbundet formade. Bebyggelsen har vuxit fram genom successiv förtätning utan någon på förhand given "stadsplan".

Topografi och lokalklimat har spelat stor roll, och boningshusen vänder sig i allmänhet med en långsida mot söder. Den täta bebyggelsen skapar väl sammanhållna gaturum. Byggnadslinjen mot gatan är oregelbunden och förstärker de äldsta gatornas karaktär av naturligt framvuxna förbindelsestråk. Typiska är också "gatten", dvs genvägar mellan husen ned mot sjön, som av hävd hållits öppna för passage.

I de yngre delarna av samhället som växte upp på Raus och Pålstorps grundar är bebyggelsen glesare, och tomtstrukturen mer regelbunden. I synnerhet området söder om Råå-ån karaktäriseras av rätlinjigt utstakade gator och kvarter, med husen förlagda utmed en jämn byggnadslinje. Tomterna är stora och trädgårdarna bildar ett viktigt inslag i miljön.

Byggnadsskicket

Råå bebyggelse kännetecknas av småskalighet. Bostadshusen är i allmänhet uppförda i en eller en och en halv våning med liten volym. Större fastigheter återfinns främst utmed Råå vägen. Sadeltak är dominerande, ofta med hög resning.

Puts och tegel finns sida vid sida i fasaderna på Råå, men det är teglet som står för det dominerande inslaget och som mer än något annat sätter sin prägel på bebyggelsen. Färg- och formvariationerna i 1800-talets hantverksmässigt framställda tegel skapar en värdefull mångfald i gatubilden.

Utgångspunkter för bevarande och förnyelse

Följande allmänna utgångspunkter bör gälla för bevarandet av den värdefulla byggnads- och kulturmiljö på Råå:

- Vid planläggning och byggande inom Råå skall bevarandemålet prioriteras, och skyddet av helhetsmiljön beaktas. Inte endast husen, utan även vegetation, topografi, mark- och gatubeläggning och andra inslag den fysiska miljön skall finnas med i bilden.
- Förnyelsen av samhällets bebyggelse skall ske på det befintligas villkor; nya byggnader ges en utformning som ej dominerar över den äldre. Förtätning bör ske endast i begränsad omfattning och får ej inkräkta på äldre tomt- och bebyggelsemönster.
- Bevara årsringarna i bebyggelsen som illustrerar samhällets tillväxt och förändring.
- Bevara i största möjliga utsträckning de ursprungliga byggnadsdelar och detaljer som förmedlar upplevelsen av att Rååbebyggelsen är ålderdomlig och genuin.

Möjligheter att skydda den kulturhistoriskt värdefulla miljön

Som redovisades i inledningen utgör Råå ett riksintresse för kulturminnesvärden. I översiktsplanen för Helsingborg redovisas intresseområdet på en översiktligt nivå, men

formerna för säkerställande har inte närmare angetts. Den precisering av Råå kulturhistoriska värden som görs i bevaringsprogrammet bör därför åtföljas av kommunala beslut som skapar förutsättningar för bevarande.

Arbetet med bevarandefrågorna på Råå måste utgå från de möjligheter som anges i den nya lagstiftningen på byggnadsområdet, Naturskyltslagen och Plan- och bygglagen (NRL och PBL). Allmänt sett anger denna en mer uttalad inriktning mot bevarande och hänsyn till befintliga miljöer än tidigare.

Hänsyn till platsens kulturvärden vid nybyggnad

Den inledande paragrafen i PBL 3 kap. reglerar ny bebyggelsen förhållande till befintlig:

”Byggnader skall placeras och utformas på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- eller landskapsbilden och till natur- och kulturvärdena på platsen. Byggnader skall ha en yttre form och färg, som är lämplig för byggnaderna som sådana och ger en god helhetsverkan.” (3:1§)

Bestämmelserna i denna paragraf är grundläggande och skall hävdas i enskilda tillståndsärenden. Kommunens ståndpunkt får dock större tyngd om kraven har kommit till uttryck i ett bevarandeprogram. Speciellt höga krav skall kunna ställas på byggnader som uppförs inom eller i närheten av ett sådant bebyggelseområde som avses i PBL 3:12 (se nedan).

Varsamhet och skydd mot förvanskning

Ett allmänt varsamhetskrav har införts vidare införts i PBL:

”Tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar av en byggnad skall utföras varsamt så att byggnadens särdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas tillvara...” (3: 10 §).

Hänsyn till en byggnads kulturhistoriska värde skall tas inter endast vid ombyggnader, utan också fortlöpande underhållsåtgärder skall utföras på ett sätt som är avpassat till byggnaden:

”Underhållet skall anpassas till byggnadens värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt samt till omgivningens karaktär. Byggnader som avses i 12§ skall underhållas så att deras särart bevaras.”

Kravet på varsamhet vid ombyggnad återfinns också i reglerna för statliga ombyggnadslån: ”lån kan endast beviljas om husets kvaliteter tas tillvara i skälig omfattning.” (Ombyggnadsförordningen för bostäder)

Byggnader och bebyggelseområden av särskilt värde.

En för kulturminnesvärden och byggnadsvården central formulering finns i PBL 3:12 §:

”Byggnader, som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt eller som ingår i ett bebyggelseområde av denna karaktär, får inte förvanskas.”

Paragrafen har utformats så att skyddet mot förvanskning kan hävdas i varje enskilt tillståndsärende, utan att någon ersättnings-skyldighet utlöses.

I kommentaren till lagtexten preciseras att tillämpningen dock aldrig får vara så långtgående att den pågående användningen av byggnaden avsevärt försåras. Om kommunen vill nå längre i bevarande måste beslut fattas om skyddsbestämmelser.

Den på kartan inringade delen av Råå utgör ett bebyggelseområde med särskilt värdefull miljö, i enlighet med PBL 3:12.

På grundval av de i bevaringsprogrammet formulerade kulturvärdena inom detta beva-

randeområde bör de allmänna kraven i § 3:1, 3:10 och 3:13 här kunna hävdas med särskild tyngd.

Med rött på bevarandekartan markeras de byggnader som i sig är särskilt värdefulla och som omfattas av förbudet mot förvanskning i § 3:12. För dessa byggnader gäller vidare att de skall underhållas så att deras särart bevaras (§3:13, se ovan!).

En rad byggnader i bevaringsprogrammet har betecknats som särskilt värdefulla, trots att de är förändrade i förhållande till ursprunget. I vissa fall kan en byggnads successiva förändring betraktas som en del av dess historia, och behöver ej förringa dess värde. Många gånger finns också goda möjligheter att i samband med renovering återställa ett förändrat hus till ett för byggnadstraditionen på Råå mer typiskt utseende, vad gäller exempelvis fasadmateriäl, färgsättning, fönstertyp etc. Här liksom vid andra förändringar av den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsemiljön, medverkar Helsingborgs museum med råd och anvisningar.

Omarbetning av detaljplaner

Många av detaljplanerna för kvarter inom Råå är idag föråldrade och innebär bl a gatubreddningar och möjlighet att ersätta äldre bebyggelse med betydligt större byggnadsvolymer. För några kvarter, såsom Närdingen, Strandmalen, Skonaren och Briggen, har dock detaljplanerna omarbetats under 1980-talet, och de nya planerna har fått en inriktning på bevarande genom avpassade bygggrätter och q-märkning av vissa byggnader. En fortsatt översyn av detaljplanerna alternativt utarbetande av områdesbestämmelser och vid behov införande av skyddsbestämmelser eller utökad bygglovplikt utgör en grundläggande insats för att möjliggöra en bevarandeariktad bebyggelseplanering på Råå.

Samlade miljöer av enhetlig karaktär

Råå fiskeläge utgör riksintresse för kulturminnesvården. Hela samhället inom den gräns som är markerad på karta är kulturhistoriskt värdefull enligt PBL 3:12. Nedan beskrivs vissa sammanhängande miljöer av enhetlig karaktär inom det avgränsade bevarandeområdet.

1. Strandmalen

I ett fiskeläge utgör naturligtvis kustlinjen en väsentlig del av miljön. Utmed hela stranden vid Råå fiskeläge, från hamnen vid Råå-åns mynning i söder till industriområdet i norr, löper de gräsbevuxna strandhedarna, vilka har fyllt många funktioner under århundradenas lopp. På den norra delen av "Malen", ungefär från Timmermansgatan i söder och ända fram till industriområdet i norr, reser sig

Råå Vallar, det försvarsverk med vallgravar framför som byggdes 1712 på order av Karl XII. Både vallarna och vallgravarna är gräsbevuxna och ingår idag nästan som en naturlig del av strandhedarna.

Längst ner, vid hamnen, syns idag en kulle där sjöscouternas signalmast är rest. Detta är den sk "Vallännen", en rest av försvarsvallen som raserades vid anläggandet av Decauville-järnvägen i slutet av 1800-talet. Två stora stenar, en väster om Råå södra skola och en söder om "Villa Sjösäker", markerar fortfarande "Wärne lanning", den plats som tullen 1862 angav som landningsplats för fiskarena på Wärnen.

Fiskebåtarna på "Malen" idag är alla fritidsbåtar och många av bodarna har kommit till under de senaste decennierna. Det är dock fortfarande fisket som ger Malen dess karaktär. Vinschspel och fiskeredskap syns bland de uppdragna båtarna och stötteräckor och ställningar för torkning av nät är fortfarande en självklar del av strandmalen utmed fiskeläget.

Stranden sedd från norr. Foto 1990.

2. Nedra Läget

De tre kvarteren, Skeppsbyggen, Båten och Roddaren, delade av de krokiga Fiskare- och Patrullgatorna, är ett av de mest ursprungliga och bäst bevarade sammanhängande områdena. Från historisk synpunkt är detta också det mest intressanta eftersom det är just dessa tre kvarter som utgjorde "Nedra Läget".

Området avgränsas idag av strandmalen i väster och Kajgatan och hamnen i söder. I norr och öster går Varvgatan i en båge och utmed denna, "Salthoen" den igenfyllda sidoarmen av Råå-ån som används för torkning av nät.

Bebyggelse i dessa kvarter har tillkommit i slutet av 1700-talet och under 1800-talets lopp

med några inslag från 1900-talets första år och variationen är stor. De flesta husen är låga, envåningshus, murade i gult "Ryategel" eller putsade. Husens placering är oregelbunden. Ibland är de indragna på tomten med trädgården mot gatan. Ibland ligger gaveln och ibland långsidan i gatulinjen. De friliggande, ibland ganska höga trapporna, sticker ut i de krokiga, kullerstensbelagda gatorna och bidrar ytterligare till att skapa den omväxlande, småskaliga gatumiljön som är så karaktäristisk för fiskelägena.

Både Patrullgatan och Fiskaregatan mynnar i Kajgatan, dvs i hamnen där fiskebåtarna ligger, där försäljningen av fisk bedrivs och där människor träffas.

Fiskaregatan mot norr. Foto 1987.

3. Backen

Redan under sent 1700-tal, när Salthoen fortfarande var vattenfylld, fanns en mindre husklunga öster om denna, på en höjd. Här uppfördes de första husen för fast boende. Husen kom senare att tillhöra "Nedra Läget", men kallades för "Backen". Från landsvägen, strax intill bron över Råå-ån, gick en väg ned mot dessa "backahus". Vägen gick i sin östligaste del parallellt med ån där ingen bebyggelse fanns. Förbindelsen mellan "Backen" och hamnen gick via "Stora bro" över Salthoen. När Salthoen fylldes igen fick denna väg, som länge kallade Backagatan, förbindelse med Varvsgatan.

Backagatan har senare fått namnet Skonaregatan. Det är fortfarande en smalgrusväg som i en svag böj försvinner upp för backen.

Bebyggelsen här är inte så tät som nere vid hamnen. Stora trädgårdar och staket med träd och buskar som hänger ut över vägen dominerar.

Ovanför backen går på höger sida Båtsmansgatan som är en återvändsgata och som bildar gräns för bebyggelsen mot öster.

Skonaregatan fortsätter sedan utanför bebyggelsen som en liten stig med äng på den ena sidan och en obebyggd tomt på den andra, innan den genom vårdshusparken i kvarteret Skonaren kommer fram till landsvägsbron.

Denna typ av oplanerade utkantsområden i åns närhet är typiska för mindre samhällen. Skonaregatans successiva förändring från lägets centrum upp till landsvägen är förankrad i samhällets utvecklingshistoria.

Skonaregatan sedd från Varvsgatan. Foto 1990.

4. Skepparegatan

Skepparegatan har en alldeles speciell historia när det gäller utbyggnaden av Råå fiskeläge. Området var en "lycka" som tillhörde Råå nr 16 i kvarteret Båten. Vid arvskiftet efter fastighetsägaren Anders Bengtsson 1856, delades lyckan i sju delar vilka efter hand bebyggdes av de olika arvingarnas släktingar.

Vägen från hamnkvarteren till lyckan gick på en bro över den då vattenfyllda Salthoen och från bron ledde en stig över lyckan. Utmed denna stig byggdes husen, först på den norra sidan. Här fanns redan ett hus, nuvarande Matrosen 7. De flesta husen i denna rad härstammar från 1860- och 1870-talen. På den södra sidan byggdes två hus under 1870-talet, ett byggdes 1880 och de återstående i början av detta sekel, mellan 1905 och 1920.

Gatubilden i Skepparegatan är olik övriga gator i fiskeläget. I de äldsta delarna ligger husen oregelbundet placerade. I de senare utbyggda områdena är varje hus omgivet av en trädgård. På Skepparegatan är de flesta husen sammanbyggda och gatan ger därför i hög grad intryck av ett slutet rum, något som ytterligare understrykes av att det är en återvändsgata.

Förklaringen till den ovanliga karaktären kanske är att alla tomtägarna var släkt. Tomterna delades efterhand. Under en tid fanns det 68 barn på denna gata och ett stort antal tvillingar varför gatan kallades "Tvillinggatan".

Den slutna karaktären på Skepparegatan är en miljömässig säprägel som bör bibehållas.

Skepparegatan mot väster. Foto 1991.

5. Kaptensgatan

Kaptensgatan är den äldsta förbindelsevägen mellan landsvägen och Nedra Läget. Här låg husen för kungens tillsyningsmän och här låg kroghuset. Gatans sträckning över nuvarande Batteritorget fram till Patrullgatan framgår tydligt av kartan över läget från 1800 och kan anas på kartan från 1779. År 1800 löper den utmed befästningsvallen i hela den sträckning som nu har namnet Batteritorget.

Gatans båda sidor kan användas som provkarta på skånskt tegelbygge under 1800-talet. Alla hus har en våning och sadeltak, men är för övrigt av olika slag.

Här finns de låga husen med mittentré, nästan i gatuplan, och sexdelade fönster strax under takfoten. De är murade i gult eller rött tegel i olika ljusa nyanser. Här finns också det sena 1800-talets tegelbebyggelse, hus med höga socklar, entrén vid fasadens ena sida, utsirade gjutjärnsräcken vid trappan, höga fönster

med korspost och putsade, ofta rikt dekorerade omfattningar som kontrasterar mot tegelytan.

Från 1900-talets första år finns exempel på dekorativ mönstermurning och i ett hus från 1923 återfinns det hårdbrända, mörkröda Helsingborgsteglet.

Då Kaptensgatan var livligt trafikerad fick den vid inkorporeringen med Helsingborg 1918 sin kullerstensbeläggning utbytt mot storgatsten och samtidigt lades klinker på trottoarerna.

Denna stenläggning finns kvar utmed hela gatan och trots att några av de äldre husen i gatans östra del har rivits nyligen och ersatts med helt ny bebyggelse utgör gatan med sin sträckning, sin intakta stenläggning och sin mängd 1800-talshus en kulturhistoriskt värdefull miljö.

Kaptensgatan mot öster. Foto 1990.

6. Långgatan och Matrosgatan

De båda gatorna löper på tvären genom de för övrigt ganska regelbundna kvarteren i Övra Läget. Båda finns med i sin nuvarande sträckning på kartan från 1800. Långgatan är här markerad som en gata av samma bredd som Kaptensgatan, medan Matrosgatan är en stig som korsar Långgatan och fortsätter ned över strandängen mot havet.

Det övre läget mellan landsvägen och stranden avgränsas av nuvarande Styrmansgatan

och Kaptensgatan i norr och söder. Då det låg med försvarsvallen som ett värn mot havet fick "Öfra Läget" snart namnet "Wärnen".

Både i Långgatan och i Matrosgatan är en övervägande del av bebyggelsen från 1800-talets senare hälft. De flesta husen har i hög grad fått behålla sina karakteristika och även om kullerstenen är utbytt mot smågatsten har de båda gatorna en omisskännlig karaktär av fiskeläge.

Långgatan mot norr. Foto 1990.

7. Pålstorps grunder – "Tunnby"

Det övre läget växte norrut efter det att Råå hade blivit municipalsamhälle. Området här, egentligen från Styrmansgatan och norrut, var ursprungligen Pålstorps bys utmarker.

När bebyggelsen började växa fram här under 1800-talets mitt lades husen ganska glest. Detta lär ha varit anledningen till att det nya området kallades för "Tunnby".

De nya gatorna - Styrmansgatan, Coyetsgatan, Mellangatan och Mårtensgatan - drogs på enklaste sätt, från landsvägen, som nu hade blivit huvudgata, rakt ned mot stranden.

Den typ av hus som kantar dessa gator är fortfarande till övervägande delen små envåningshus i tegel eller med putsade fasader. Enstaka hus från mitten av 1800-talet förekommer även här, men inslaget av hus från sekelskiftet och 1910-talet är påtagligt i jämförelse med lägets äldre delar. Styrmansgatan och Coyetsgatan har i hög grad fått behålla sin bebyggelse från denna utbyggnadsperiod. Mårtensgatan är till vissa delar välbevarad, medan Mellangatan har genomgått stora förändringar. En stor tillgång ur stadsmiljösynpunkt är utblickarna mot havet.

Styrmansgatan mot väster. Foto 1990.

8. Raus grundar

Under 1800-talets lopp började man bebygga Raus sockens utmarker, öster om landsvägen, dvs nuvarande Rååvägen. Området fick en naturlig gräns i öster vid Lussebäcken. Tullgatans sträckning motsvarar en gammal förbindelsestig utmed bäcken fram till de vattenkvarnar som fanns där redan under 1700-talet.

Områdets bebyggelse formades i ganska hög grad av de topografiska förhållandena. Ett garveri hade byggts vid bäcken, i hörnet av Tullgatan och Lybecksgatan, redan i början av 1800-talet. Verksamheten har senare förändrats, men fabriksbyggnaden sätter sin prägel på gatan. På grund av nivåskillnader blev både Tullgatan och Östergatan krokiga och

byggnaderna utmed dem fick ibland höga socklar. Husens placering och trädgårdarnas utformning är därför mycket varierande.

Repslagargatan, inritad redan i stadsplanen från 1888, har aldrig blivit genomförd. Det lågt belägna området användes ända in på 1900-talet för en repslagarbana, och tomterna öster om denna har först på senare år blivit bebyggda. De övriga används som köksträdgårdar och repslagarbanan har omvandlats till en smal, grönskande stig.

Området fungerade ursprungligen som ett slags "leje" med egen budkavle för Backalaget eller Backabolaget. Området kallades för "Grydan", ett namn som lär komma från en sägen om att den danska krigskassan 1709 skulle ha grävts ned i en gryta vid nuvarande Östergatan.

Tullgatan från söder. Foto 1990.

9. Andra sidan ån

På Pålstorps ängar, eller Örby ängar som området kallas idag, söder om Råå-ån, började man bygga bostadshus strax efter sekelskiftet 1900. Denna trakt, som under alla tider varit sank på grund av Råå-åns olika utlopp, betraktades inte som beboelig och de första som bosatte sig där ansågs "förvisade". Området kallades till och med för "Djävulsön".

Bebyggelsen är ganska homogen utmed Ostindiegatan och närliggande gator. Under 1900-talets första decennium byggdes många hus till och med efter samma ritning. Planen

för detta nya område blev ganska regelbunden och till husen hörde betydligt större tomter än i det gamla Råå.

Ostindiegatan leder ut mot en äng som allmänt kallas "Esket" - en förkortning av Eskes ängar. Dessa har använts som betesmarker ända in på 1930-talet, vilket bidragit till en rik flora som nu håller på att försvinna.

Bostadsområdena "på andra sidan ån" är ett exempel på en typisk villabebyggelse från tidigt 1900-tal och som skiljer sig markant från fiskelägets äldre delar.

Ostindiegatan från söder. Foto 1990.

10. Varvsområdet

På andra sidan ån ligger också två båtvarv vid Västindiegatan. Båtbyggeriet har gamla traditioner på Råå och utgör en vital del av verksamheterna i ett kustsamhälle. Sedan 1800-talet har varven i närheten av hamnen spelat en viktig roll i samhällets näringsliv.

De byggnader som idag brukas av varvsnäringen är inte var för sig speciellt kulturhistoriskt värdefulla. Det är områdets karaktär och dess verksamhet som måste betraktas som synnerligen värdefull för fiskeläget.

Varven har dock inte alltid legat just här. Under slutet av 1800-talet var det i Åkroken som både båtbyggandet och upplagsplatserna fanns. Först från och med 1902 flyttades varven över till "Djävulsön".

Att någon verksamhet med båtar förekommer i närheten av hamnen är av stor betydelse för att hamnen skall upplevas som ett "levande centrum" i fiskeläget, vilket i sin tur är avgörande för att samhället skall ha kvar sin maritima karaktär.

Det kulturhistoriska värdet av varvsområdet "på andra sidan ån" är därför odiskutabelt.

Varvsområdet sett från söder. Foto 1990.

Byggnadsvård

All äldre bebyggelse skall vårdas och underhållas med utgångspunkt från de byggnadsmetoder och stilideal som rådde när husen en gång uppfördes. Det är det bästa, både ur teknisk synpunkt och för husens utseende. Att försöka skapa om ett gammalt hus till en modern villa blir sällan bra. Många modeflugor påverkar ombyggnaden av gamla hus. Det finns en övertro på de nya byggnadsmaterialen, som lanseras som underhållsfria och utan problem. Men alla byggnadsmaterial åldras förr eller senare och behöver underhållas.

Byggnadsvård innebär en ibland svår balansgång mellan bevarande och utbyte av byggnadsdelar. Ett gammalt hus är en hantverksprodukt. Man bör tänka sig noga för innan man river ut gamla detaljer och ersätter dem

med nya och likformiga. De traditionella materialen har ofta åldrats på ett vackert sätt. Deras patina ger en särskild stämning åt ett gammalt hus.

Byggnadsvård behöver dock inte heller innebära att man, i överdriven nit, helt återställer ett hus till ett äldre skick. Tidigare förändrades boningshusen oftast efter hand och utan genomgripande åtgärder. Idag medför bland annat lånebestämmelserna att man gärna vill bygga om "från topp till tå", i ett sammanhang. Bäst för husen är ett fortlöpande och varsamt underhåll med största möjliga användning av traditionella material och metoder. Helsingborgs museum medverkar gärna med råd och anvisningar i samband med ombyggnader och underhåll.

Under 1800-talets andra hälft blomstrade murarhantverket och teglet utnyttjades dekorativt i fönsteromfattningar och listverk och i murade gavelrösten, som blev vanliga vid denna tid. Patrullgatan 17.

Var rädd om detaljerna!

Med utgångspunkt från bilder ges här några exempel på värdefulla och bevaringsvärda inslag i Råå byggnadstradition.

Fasaden

Tegel i olika former är det förhärskande fasadmaterialet på Råå. Fram till 1800-talets sista årtionden framställdes tegel i hantverksmässiga former, och detta medförde en variation i färgnyans och format som är värdefull i jämförelse med dagens standardiserade och enhetliga tegelytor. Det ojämnt brända och färgskiftande "fattigmansteglet" är en del av Råå bebyggelsehistoria.

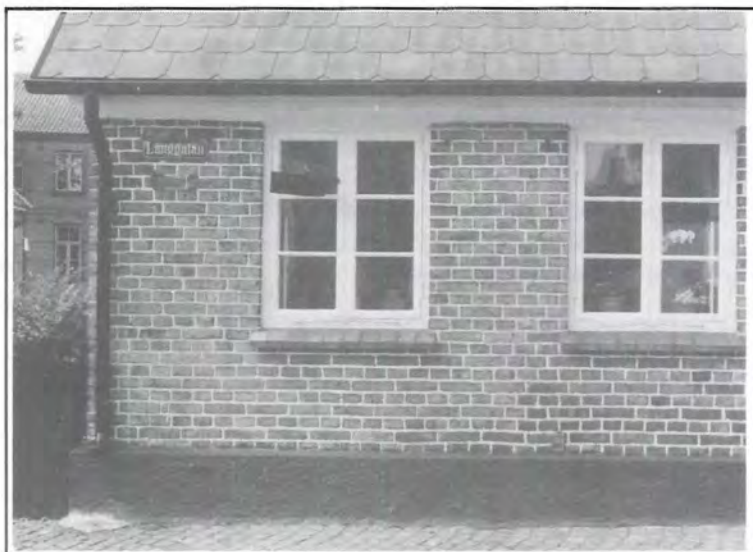
En hel del putsade fasader finns också på Råå. Ett skyddande putsskikt var i äldre tid nödvändig på hus som hade inslag av lera eller råsten i konstruktionen. Vid 1900-talets början blev det också modernt med putsade fasader i villor och småhus.

I den gamla fiskelägesbebyggelsen bör man använda rent kalkbruk för putsen. Puts med en grovre ballast och knottig yta, så kallad spritputs, är särskilt lämpad för kustnära och fuktigt klimat, då den underlättar upptorkningen av väggen. Fasaden kalkas vit eller avfärgas med pigmenterad kalk i någon sedvanlig färgnyans. Den traditionella kalkfärgen andas och kan lätt förnyas. Moderna och alltför täta fasadfärger kan däremot orsaka stora skador på ett gammal hus, där väggarna alltid innehåller viss fuktighet.

Att måla fogarna vita med kalkfärg har varit en allmän sed på Råå, liksom i flera andra skånska fiskelägen. Härigenom framhövdes murverket - en fogad tegelvägg ansågs "fint" och doldes ej med puts. Östergatan 14.

Gulaktigt tegel är det vanligaste på Råå. Många skiftande nyanser kunde uppstå beroende på leran och bränningstemperaturen, allt från rödgult och grågult till nästan grönt tegel. Långgatan 5.

Även rött tegel har komit till användning, som i denna vackra länga från 1864 vid Tullgatan 3.

En vacker fasad vid Patrullgatan 1, spritputsad och vitkalkad på sedvanligt sätt.

Taket

Sadeltak är förhärskande i Råås bebyggelse. De äldsta längorna, som varit täckta med halm, har branta och långt neddragna takfall. Under 1800-talets slut ersattes halmtaken med tjärad papp, stickor och senare med eternit-plattor. Mer påkostade hus hade taktäckning av tegel eller ståndfalsad plåt.

Idag finns i marknaden en mångfald av olika taktäckningsmaterial som saknar tradition i fiskelägena.

-Bibehåll ursprungligt taktäckningsmaterial och var återhållsam med större takkupor och takfönster. På låga längor med väl synligt takfall är en helt obruten takyta det mest autentiska.

-Skorstenen är viktig för intrycket av huset. Behåll den, även om den inte behövs längre!

De tjärade papptaken hör fiskelägesmiljön till. De kunde läggas direkt på undertaket eller spikas på trekantssläkt. Ofta kläddes även gavelröset och ibland hela gaveln med papp. Villa Sjösäker, Kustgatan.

Tak med eternit från 1900-talets början har hunnit bli ett hävdvunnet inslag i fiskelägets bebyggelse och har ofta fått en viss patina. Asbestfritt ersättningsmaterial finns idag för utbyte av skadade plattor.

Äldre enkupigt tegel ger en levande och mångskiftande takyta. Rååvägen 22.

Dörrar, fönster och byggnadsdetaljer

De ursprungliga detaljerna betyder mycket för ett genuint intryck av huset. Bevara om möjligt ursprungliga dörrar och portar. Låt tillverka nya i samma utförande, om utbyte är nödvändigt.

- Byt inte i onödan ut de gamla fönsterbågarna med skimrande handblåst glas i rutorna. Äldre fönstervirke hade i regel bättre kvalitet än dagens. Laga och underhåll regelbundet!

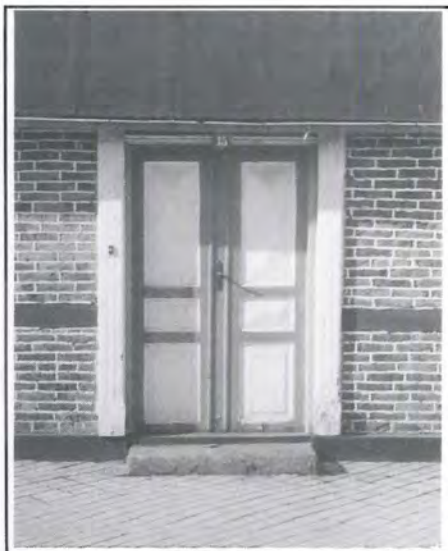
- Dörrpartier och fönster skall täckmålas, helst med linoljefärg. Betsade och lasyrmålade snickerier passar ej på ett gammalt hus. Från 1920-talet blev det vanligt att måla fönstren vita men i äldre tid användes mörkare kulörer av exempelvis brunt eller grönt.

Vitmålade karmar och fönsterbågar blev vanligt från och med 1920-talet.

Fönster med högt placerad tvärpost blev moderna under 1800-talets sista årtionden. Kustgatan 36.

Vid Rååvägen 15 finns en vacker pardörr som troligen är ursprunglig med klassicerande omfattning.

Fritrappor som vetter direkt ut mot gatan är typiska för Råå. Trappsteg som nöts av flera generationer ger karaktär

Ett enkelt smidesräcke eller ett rikt utsirat, båda har sitt värde.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Bebyggelsedokumentation i Råå museums arkiv

Curt Perssons forskningsmaterial kring Råå historia framtaget för Råå museiförenings räkning

Nordiska museets byggnadsinventering 1944, Råå museum (Helsingborgs museum)

Råå municipalnämnds protokoll, Råå museum (Helsingborgs stadsarkiv)

Byggnadsritningar (Helsingborgs stadsbyggnadskontor)

Kartor i följande arkiv: Helsingborgs Stadsingenjörskontors arkiv, Lantmäteriverket, Gävle, Lantmäteriets arkiv, Malmö, Krigsarkivet, Stockholm

Litteratur

- Davidsson J *Det gamla fiskeläget*. Lund 1978.
- Gillberg J L *Historisk, Oekonomisk Och Geographisk Beskrivning Öfwer Malmöhus Län m.m.* Lund 1765. Faksimil, Lund 1980.
- Järnegren A/Ventura F *Tre samhällens förändringshistoria*. Byggeforskningen Rapport 1977:55.
- Linné, Carl von *Skånska Resa*, Stockholm, 1751.
- Mikkelsen B *Fiskerne - fra Kronborg hage til Sletten*. Helsingör 1987.
- Perborn H *Om Gamla Råå*. Råå 1982.
- Skånsk kust. *Skånes hembygdsförbunds Årsbok*, 1976. Kristianstad 1977.
- Tidström, A *Resa i Halland och Blekinge år 1756*, utg M. Weibull, Lund 1891

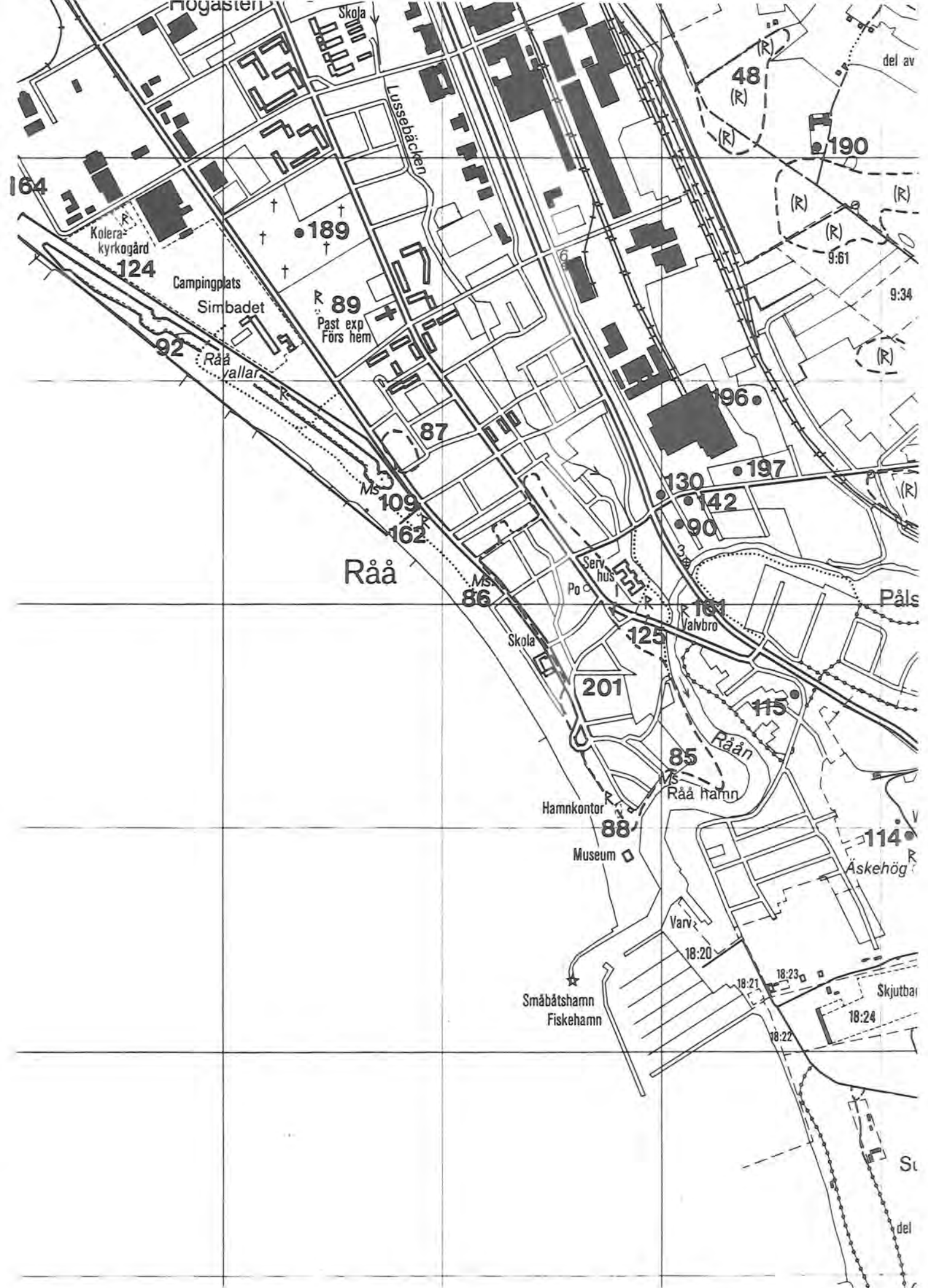
Mer att läsa om byggnadsvård

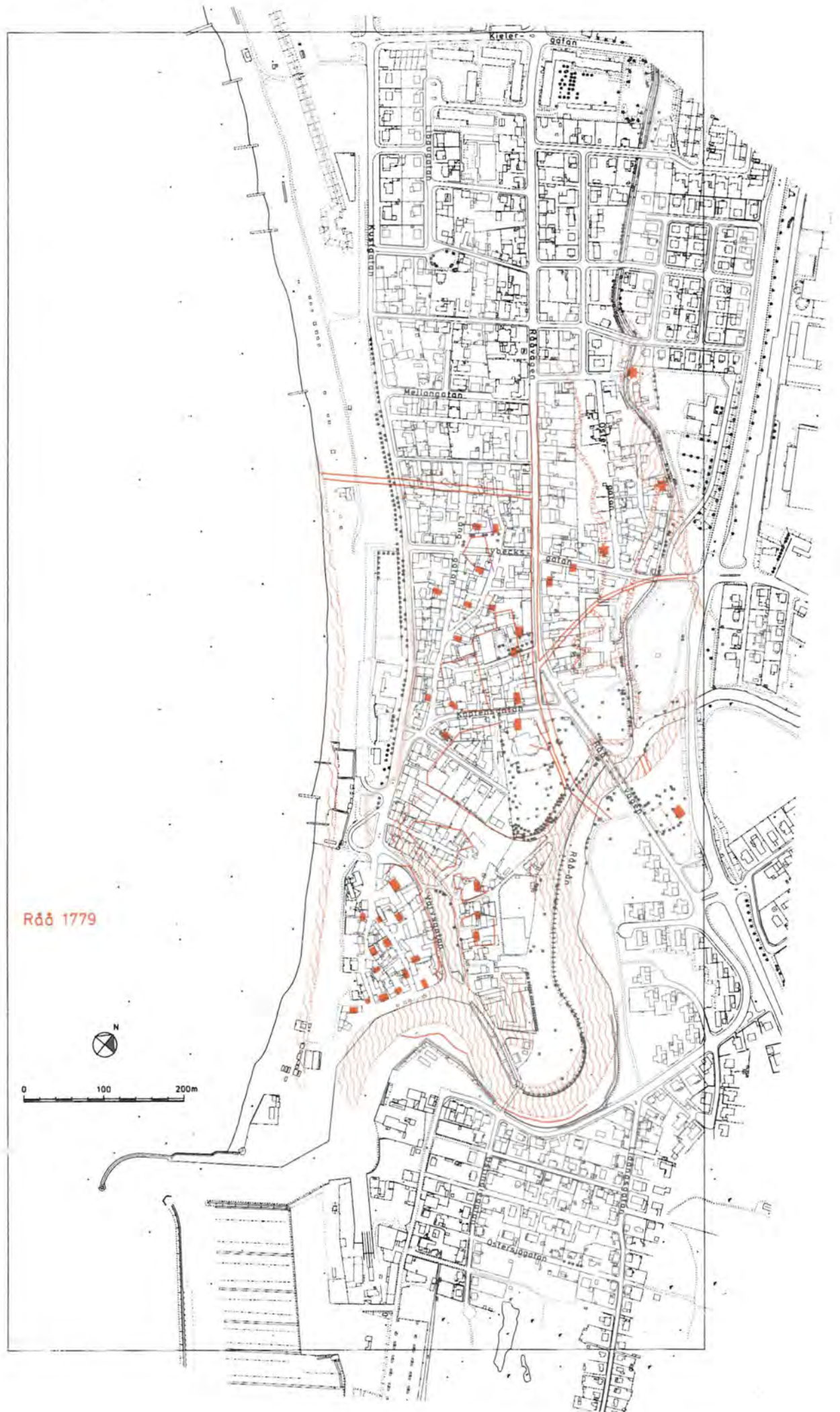
- Antell, O *Taktegel och tegeltak*. Byggeforskningsrådet, Stockholm 1986
- Byggnadskultur*. Tidskrift utgiven av Svenska föreningen för byggnadsvård.
- Byggnadsmåleri med traditionella färgtyper*. Riksantikvarieämbetet 1985.
- Byggnadsvård med bidrag och lån*. Riksantikvarieämbetet 1985.
- Byggnadsvård*. *Fataburen*, 1974
- Fönster, Historik och råd vid renovering*. Riksantikvarieämbetet 1988.
- Golv, fönster och färg. Liten hjälpreda vid vården av skånska hus och gårdar*, utg. av föreningen Skånska gårdar, 1990.
- Gustafsson, G *Skånsens handbok i vården av gamla byggnader*. 1981.
- Hidemark, O. m fl *Så renoveras torp och gårdar*. 1988.
- Järnplåt. Anvisningar för underhåll och reparation*. Riksantikvarieämbetet 1980.
- Kulturminnesvård*. Tidskrift utgiven av Riksantikvarieämbetet.
- Svedberg, O. m fl *Kort vägledning i skånsk byggnadsvård*. 1975.
- Torgny, O *Skånelängor*. 1984.
- Tunander, B och I *Kakelugnar, spisar och kaminer*. 1982.
- Tunander, I *Tapeter i Sverige*. 1984.
- Älde papptak, historik och renovering*. Riksantikvarieämbetet 1985.

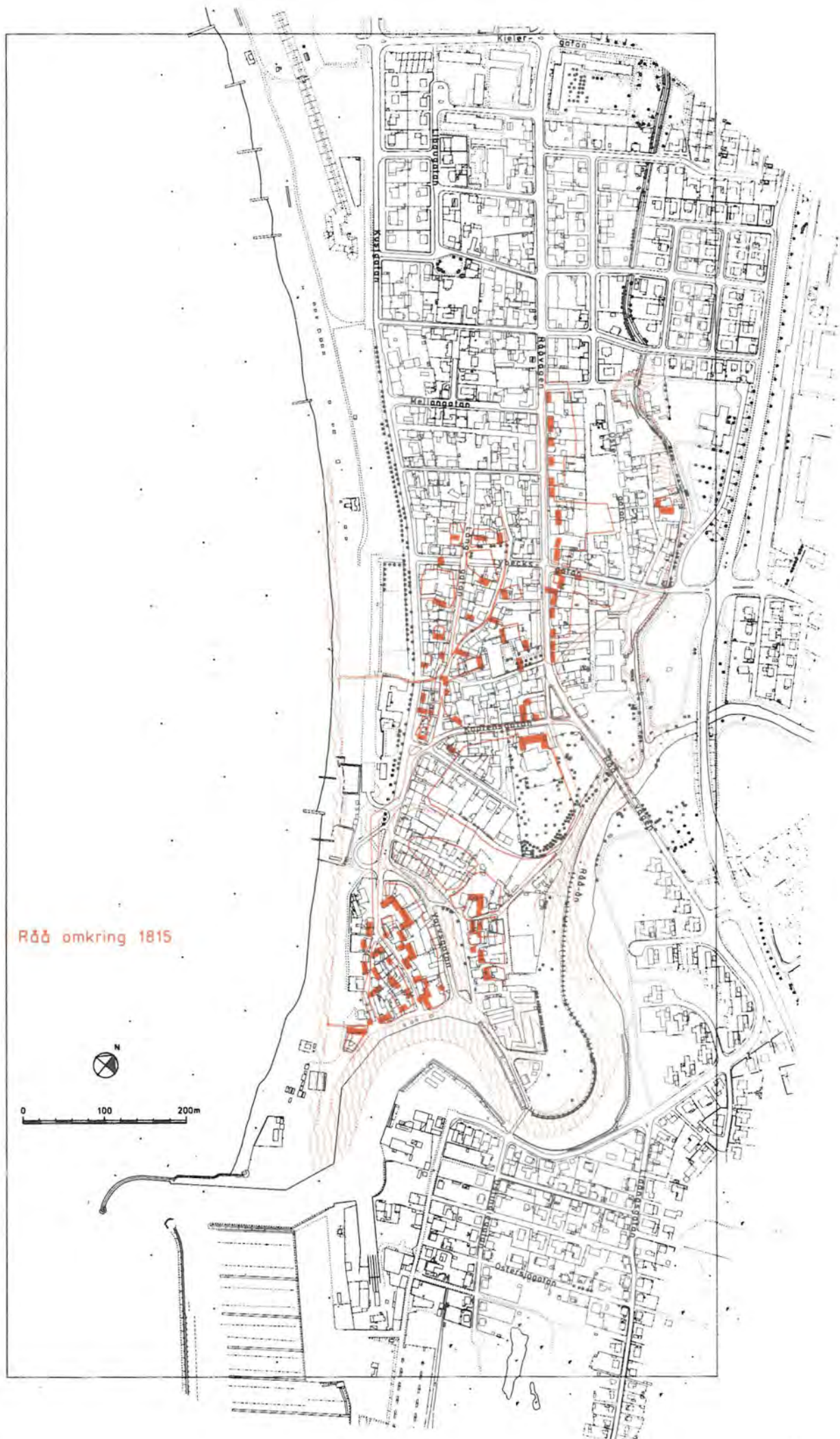
FASTA FORNLÄMNINGAR INOM RÅÅ OCH DESS NÄRMASTE OMGIVNINGAR

Uppgifter och kartering hämtade från Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister (Länsstyrelsens kulturmiljöenhet)

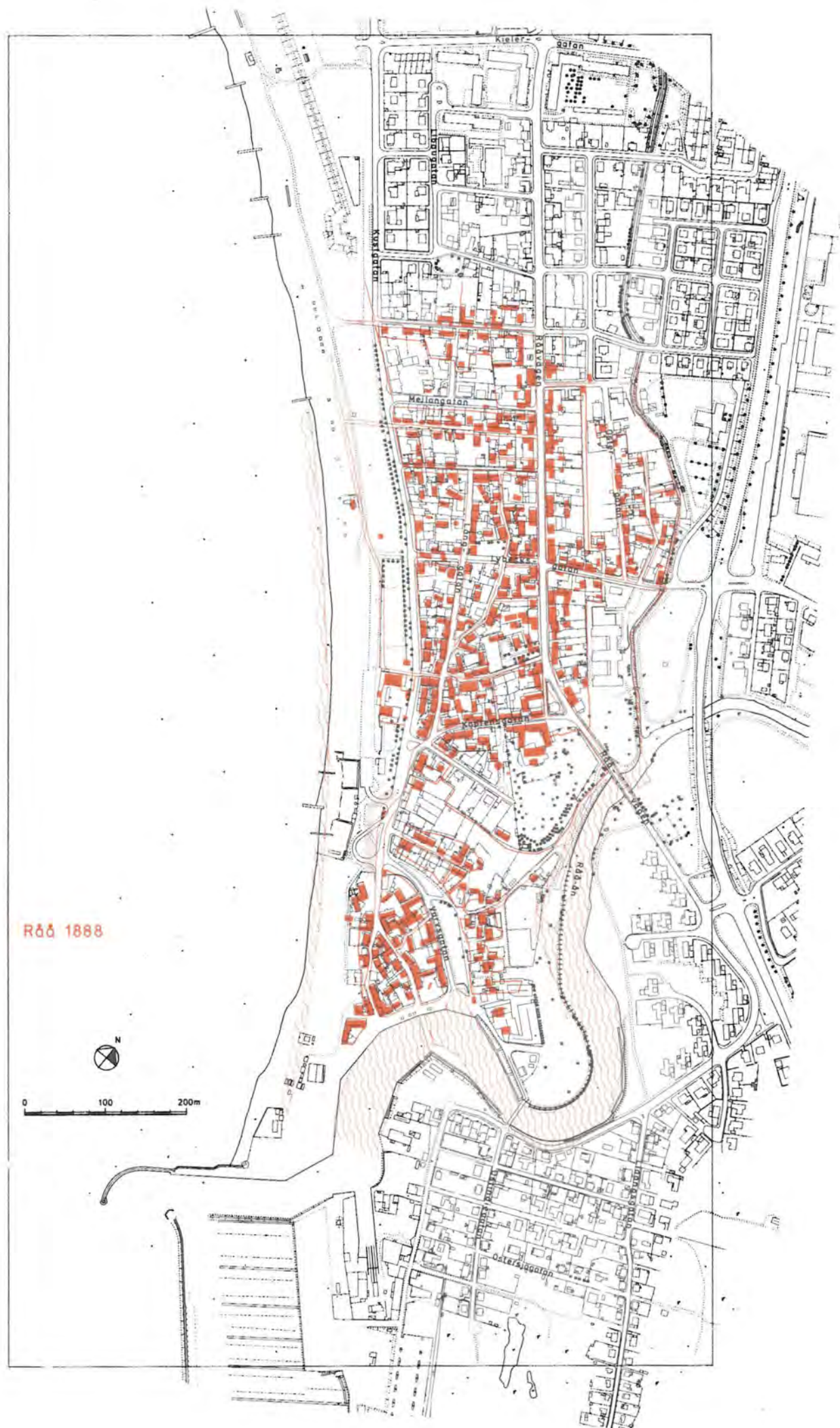
- Raä nr 85 Minnessten över förolyckade fiskare.
- Raä nr 86 Minnessten över fientliga landstigningar 1676 och 1709 samt Ryssbranden 1788, rest 1939.
- Raä nr 87 Läge för stenåldersboplats, undersökt 1905-1907.
- Raä nr 88 " Valländan", del av befästningsanläggningen Råå Vallar.
- Raä nr 89 Hög, gravhög från yngre bronsålder, delvis undersökt 1906.
- Raä nr 90 Läge för stenåldersboplats, undersökt 1905-1907.
- Raä nr 92 Befästningsanläggningen Råå Vallar, återstående del av det försvarsverk som anlades 1712. Av den ursprungligen mer än 2 km långa vällen återstår idag en sammanhängande sträckning om knappt 1 km med två fältkansar och en vallgrav.
- Raä nr 109 Minnessten över Råå Vallar.
- Raä nr 114 Eskehögarna, läge för borttagen gravhög.
- Raä nr 115 Läge för borttagen gravhög.
- Raä nr 124 Kolerakyrkogård, utnyttjad 1850-1893.
- Raä nr 125 Milstolpe av granit, 1864.
- Raä nr 130 Läge för stenåldersboplats, undersökt 1946.
- Raä nr 142 Strandhögsbacken. Plats för flatmarksgrav funnen 1912.
- Raä nr 161 Stenvalvsbro.
- Raä nr 162 Rest av Råå Vallar.
- Raä nr 189 Stenåldersboplats, uppgift om
- Raä nr 201 Råå fiskeläges bytomt.

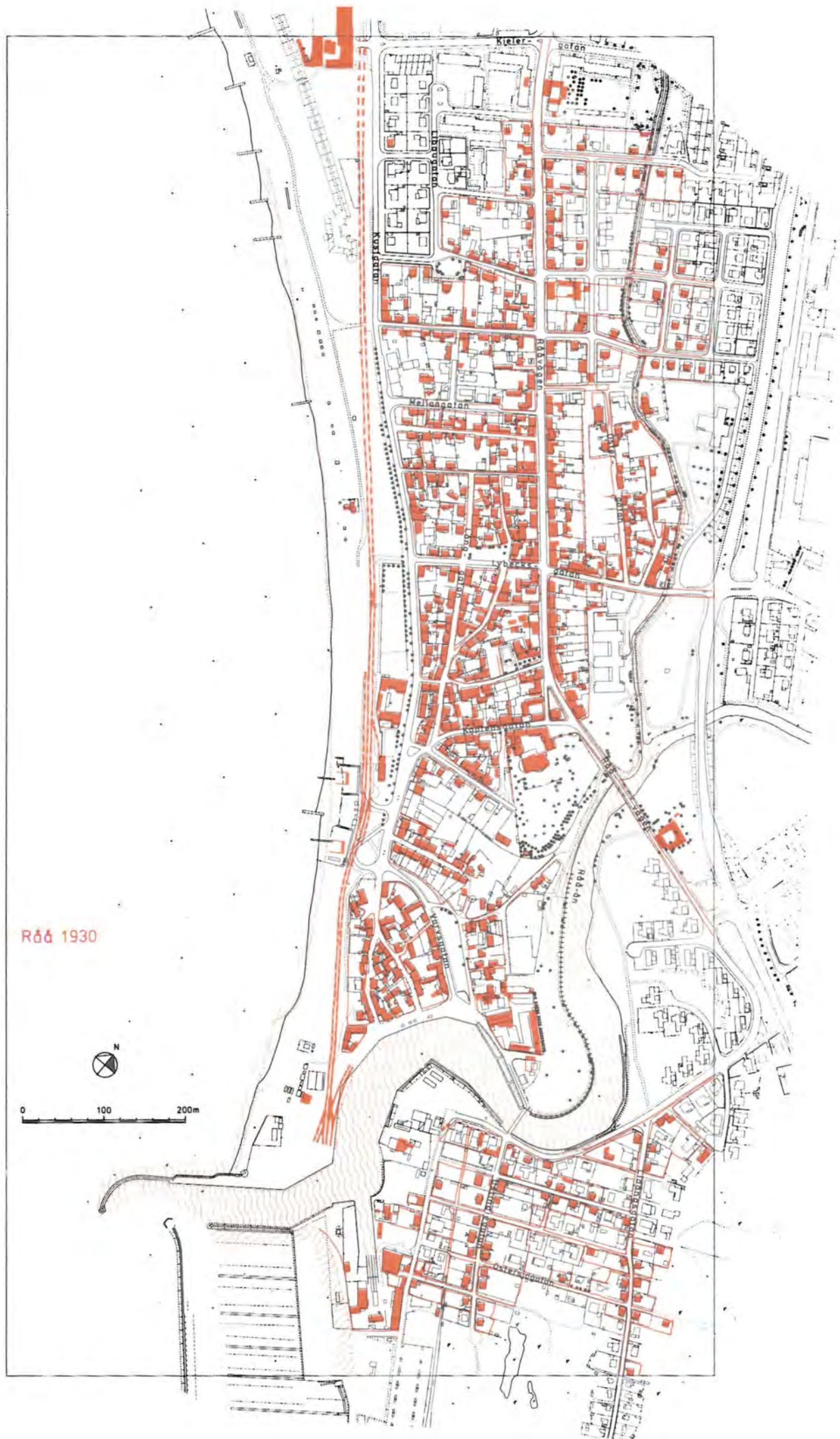

Rådømsområdet omkring 1815

0 100 200 300m

Fasad - Ritning

Utsnitt av ritning till Rååvägen 10 (kv Fregatten 26). Ritningen är utförd av F.W. Sandberg och huset byggdes 1893 av cigarrmakare M. Larsson.

Kring sekelskiftet 1900 var Råå ett av Skånes mest betydande fiske- och sjöfartssamhällen. Historia, topografi och lokalt byggnadsskick har format en unik och välbevarad kulturmiljö. Det är ett gemensamt ansvar att vårda och bevara denna miljö.